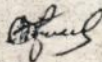

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім.Т.Г.ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КОРНАЮК МИКОЛА ПАВЛОВИЧ

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО КРАЙОВОГО
/МОНАСТИРСЬКО-ЦЕРКОВНОГО/
ЛІТОПИСАННЯ ХУІ-ХУІІІ СТ.:
ТЕМАТИКА, ПРОБЛЕМАТИКА, СТИЛІ

Спеціальність 10.01.01. - Українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ - 1997

Дисертація є рукопис

Робота виконана у відділі давньої української літератури
Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України

Науковий консультант: доктор філологічних наук,
професор О.Б.Миханич

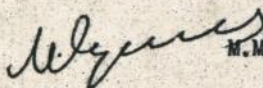
Офіційні опоненти: доктор філологічних наук П.П.Охріменко
доктор філологічних наук Б.С.Криса
доктор історичних наук В.І.Сергійчук

Провідна організація – Київський педагогічний університет
ім.М.П.Драгоманова

Захист відбудеться "26" травня 1997 р. на засіданні
Спеціалізованої вченої Ради Д.01.24.02 при Інституті літератури
ім.Т.Г.Шевченка НАН України /252601, Київ-1, вул.М.Грушевського, 4/
З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури
ім.Т.Г.Шевченка

Автореферат розіслано 21 квітня 1997 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої Ради

М.М.Сулима

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00752127 (O)

Українське монастирське літописання започаткувалося в XI ст. Заново відродилося й розвивалося разом з церковним у XVII–XX ст. Воно об'єднує пам'ятки православної, греко-і римокатолицької, вірменської конфесій. Різні за мовою, вірвченням, а подеколи і ідеологічним спрямуванням, літописи єдині в змалюванні основної теми – боротьби добра зі злом, трансформованої на зображення дій людей, їх морального рівня у складних, трагічних політичних, соціальних, національних обставинах в Україні тієї доби. Завдяки активній суспільно-громадянській позиції духівництва, його провідній ролі в культурному, освітньому, господарсько-економічному житті України, ці пам'ятки, написані із засад естетики, ідеології Гуманізму, Реформації, Класицизму, Бароко, Просвітництва, національно-визвольного та державотворчого руху, мають етапне значення у розвитку давнього письменства, жанру літописання та вихованні національної самосвідомості українців.

Відтворюючи історичний розвиток подій в Україні, вчинки, дії козацької, церковної еліти, низів суспільства, завойовницькі походи сусідніх держав, монастирсько-церковні літописці порушують теми, проблеми, ідеї зі світського та духовного життя на ідеологічному, воїнському, пастирському, буденному господарському та культурному рівнях. Вони белетризують літописні розповіді використанням найрізноманітніших засобів поезики, риторики, створивши власний, монастирсько-церковний епос, суголосний за своїм спрямуванням і духовно-ідейною наснаженістю літописному козацькому епосові. Їх твори є предтечами національної романтичної та реалістичної літератур XIX ст.

У дисертації автор звертається до аналізу пам'яток XVII ст. – Короткого Волинського, Супрасльського, Баркулабівського, частково Путнянських літописів; до аналізу пам'яток XVIII ст. – літописів Гутинського, Мгарського, Межигірського, Крехівського, Добромисьського, Підгорецького, Львівського кармелітського монастирів, Кам'янецької хроніки, літописних генеалогічних оповідань Захарії Копистенського, Петра Могіля, "Літопису подій у південній Русі" Яна Взефовича, повісті "Про перемогу над турками" зі Супрасльського літопису, діаріюшів Афанасія Филиповича, Дмитрія Туптала, його "Літописця келійного", написаного на зламі XVII–XVIII ст.; до аналізу літописів XVIII ст.: Мотронинського, Сатанівського, Лаврівського, Винницького каушинського монастирів, Гукливського, Варлаама Ясинського, Іоасафа Кроковського, хронік Керестурської, Щербинської церкви та хроніки м. Самбора, "Історії про Києво-Печерську

лаву", різних коротких літописних записок, нотаток, зібраних і виданих А.Петрушевичем, І.Свенцицьким, І.Панькевичем, які охоплюють події ХУІ-ХУІІІ ст. у Галичині, Закарпатті, Підляшші, Поділлі та "Літописних заміток з Новоросії".

АКТУАЛЬНІСТЬ ДИСЕРТАЦІЇ полягає в потребі дослідження українського літописання ХУІ-ХУІІІ ст. як багатогранного і цілісного творчого процесу з власними внутрішніми законами розвитку.

МЕТА ДИСЕРТАЦІЇ - зв'язувати історію та закономірності розвитку крайового монастирсько-церковного літописання ХУІ-ХУІІІ ст., його жанрових різновидів. Досягнення цієї мети потребує виконання конкретних завдань:

-простежити особливості розвитку крайового літописання в усій Україні, розкрити зумовленість процесу утвердження ренесансних ідей ходом національного Відродження, просвітницьким рухом;

-розкрити історичні, літературні та просвітницькі засади його розвитку;

-дослідити особливості тематики, проблематики монастирсько-церковних літописів, їх жанрових різновидів, зв'язок творів з філософсько-естетичними традиціями і новаціями свого часу, конкретними суспільно-політичними та культурними потребами України;

-проаналізувати образні системи творів, вивчити особливості їх формування та взаємозв'язку із суспільно-духовними, ідейними і становими світоглядно-естетичними особливостями;

-проаналізувати розвиток та особливості національної самосвідомості, її чинників і зв'язків з літописним процесом;

-проаналізувати специфіку та закономірності структури літописного стилю, його еволюцію та універсальність;

-визначити взаємозв'язок між суспільно-політичним, економічним, військовим розвитком України та авторами творів і поетикою пам'яток;

-простежити розвиток національної ренесансної, барокової, класицистичної, просвітницької естетики в літописанні;

-визначити об'єктивно-іманентні основи світогляду літописців як чинників суспільних і художніх ідей творів.

МЕТОДОЛОГІЧНОЮ ОСНОВОЮ дисертації є принцип історизму: літописні пам'ятки досліджуються як твори конкретної історичної доби у зв'язку з властивими їй світоглядними, соціальними, економічними, художніми засадами. У праці поєднані такі підходи, які випливають з природи самого дослідження: культурно-історичний, герменевтичний, структурний, порівняльно-аналітичний, інтуїтивний.

МАТЕРІАЛОМ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ послужили літописні твори ХУІ-ХУІІІ ст. та їх редакції, написані книжною українською, польською, латинською, російською мовами, окремі переклади сучасною українською мовою, рукописи, стародруки, публікації ХУІІІ-ХХ ст., що дало можливість охопити широкий контекст їх функціонування, поетику жанрів та сюжетів, переходи окремих сюжетів, частин або цілих творів з одного в інший, що сприяє вивченню найбільш актуальних в той час тем, проблем, образів як неперехідних естетичних, світоглядних та ідейно-політичних вартостей.

НОВИЗНА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає в специфіці поставлених завдань та їх вирішенні у тому взаємозв'язку, який усталився в науці про літературу, де кожне явище, предмет і постать мають власний розвиток та вплив на інші. Основним предметом дослідження вперше постає комплексний аналіз цілого зводу творів як повноправних пам'яток літературного процесу даної доби; творчість авторів, які творили національне письменство в різних краях України, впливали на подальший його розвиток, сприяли духовному єднанню нації, що перебувала у політичній залежності від різних чужинницьких володарів.

Вихідним положенням дисертації є пошуки пояснень цілісного політичного, економічного, філософського та художнього світобачень і світопереживань, притаманних літописцям як ідеологам і носіям станової культури, причин і засобів руйнування цієї розмежованості та шляхів пошуків основ для національної єдності і творення вєстанової література.

ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть стати підґрунтям повнішого відтворення історичного літературного процесу ХУІ-ХУІІІ ст., особливостей його розвитку в різних краях України, подальшого вивчення взаємозв'язків і взаємозалежностей між літературою вєукраїнською та літературою країнною, уточнення авторського персоналії та відношення до української національно-державницької ідеології і національної інтелігенції та їх місця в українському письменстві. Матеріал дослідження може служити поштовхом для опрацювання корпусу пам'яток про гайдамацький та одришківський рухи, визначення взаємин між національною та польською, російською мовами, культурами, ідеологіями в добу їх експансії в Україну, міри їх впливу на свідомість людей різних станів; для визначення причин і шляхів впливу пам'яток на нове письменство, виходження в нього та подальший розвиток

до середини ХХ ст.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Дисертація обговорена і схвалена на засіданні відділу давньої літератури Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України. Окремі її положення доповідалися на чотирьох наукових конференціях, зокрема на III конгресі Міжнародної асоціації українців /Харків, 26-29 серпня 1996 р./.

За темою дисертації надруковано монографію і 9 наукових статей.

СТРУКТУРА РОБОТИ. Дисертація складається зі вступу, двох частин і висновків.

Додається список джерел опрацьованих і тематичних творів.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ЇЇ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ

У вступі викладені ті історико-літературні проблеми, які окреслюють межі дослідження. Дисертант, віддаючи належну шану публікаторам, історикам, літературознавцям, зосереджується на визначенні жанрових видів монастирсько-церковного, світського крайового літописання, компіляцій козацького літописання ХУІІІ ст. як набутку літературного процесу ХУІ-ХУІІІ ст., який через об'єктивні і суб'єктивні культурні та соціально-політичні умови в Україні у ХІХ-ХХ ст. залишився не лише поза активним літературним процесом, а й поза літературознавчою наукою. Адже в ХУІІ-ХУІІІ ст. в українській літературі мав місце своєрідний "вибух" розвитку крайового світського, монастирсько-церковного, родинного літописання та компіляцій козацького літописання. Основними творцями жанрових видів були різночинне духовництво та різнорангова козацька старшина й канцеляристи, котрі у своїй творчості та ідеології стояли на спільних засадах. З певними становими відмінностями в підходах до тематики і проблематики творів вони зосереджуються на максимальному різнобічному відтворенні особливостей життя нації та боротьби за визволення України і захисту її державності. Основними станами, що формували національно-визвольну та державотворчу політику, зображується козацтво і духовництво, а узагальнені образи козака й монаха є центральними в цій творчій спадщині.

У творах світських і духовних авторів відчутний взаємозв'язок і взаємовплив у їхній творчості на ідейно-тематичному, проблемному та стилевому рівнях, що підкреслює актуальність появи творів, їх цілеспрямовану орієнтацію на відображення спільної для двох станів ідеології та наявність потужної національної літопис-

ної школи. Тому автор дисертації вважає за доцільне зосередитися на дегальному аналізі тематики й проблематики монастирсько-церковного літописання.

Частина перша. ТЕМАТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА МОНАСТІРСЬКО-ЦЕРКОВНОГО ЛІТОПИСАННЯ XVII-XVIII СТ.

У першому підрозділі "Місце творчого духівництва в суспільному житті України XVII-XVIII ст.", виходячи з літописного матеріалу, узагальнюється розуміння та бачення духівництвом власного місця й ролі, значення його творів у суспільному житті країни. Враховуючи складну суспільно-політичну обстановку в Україні, духівництво надає перевагу світським, а не конфесійним, проблемам, розуміючи, що від їх вирішення залежить доля кожної людини, а через неї і доля церкви. Таким підходом літописці засвідчують, що монастир, церква є невід'ємними складовими частинами громади, нації, держави з усталеними традиційними функціями діяльності. Вони підкреслюють бажання і надалі відігравати провідну роль у розвитку ідеології, впливати на державотворче спрямування аристократії, козацтва, духівництва, поспільства. Особливо виразно окреслилася мета укладати літописи з часу відновлення Київської православної митрополії в 1620 р., коли утворився церковно-козацький блок, очолений митрополитом Йовом Борецьким і гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним. Вироблена ними національна державотворча ідеологія, спрямована на конкретні історичні потреби, стала засадничою в ідейному спрямуванні як православних, так і греко-католицьких літописців. Вона продовжувала традиції монастирського літописання княжої доби, протистояла пропольській орієнтації римокатолицьких і вірменських літописців, промосковській орієнтації окремих єрархів і частини козацької старшини та хроністів.

Залежно від рівня освіти, світогляду літописців, місця монастиря, церкви в суспільному, культурному житті нації, літописці конкретизують свої завдання, дбають про підтримку сили впливу їх позиції, слова, вчення не оточення. Висока залітізованість церковної єрархії, літописців, доповнена вдалим використанням гуманістично-раціоналістичного вчення Відродження, Реформації, Класицизму, Просвітництва, художньої емоційності та контрастності Бароко, дозволила письменникам порушувати й розвивати найактуальніші теми й проблеми, спрямовувати їх на удосконалення виховної ролі творів.

Розроблена літописцями модель відбудованої незалежної Україн-

ської держави на ідейному рівні складалася з конкретних чинників, необхідних для козацтва і духівництва як основних державотворчих станів. Літописці відстоюють думку, що духівництво повинне забезпечувати виховання високої національної самосвідомості, активної громадянської позиції та господарської діяльності всіх станів. Для цього автори Короткого Волинського літопису, Короткої історії про Києво-Печорську лавру акцентують увагу на ролі й місці церкви в розбудові княжої України, організації національного духовного життя в Литовську добу. Афанасій Филипович у своєму діаріуші підкреслює провідну роль православного єрарха в обороні віри, а через неї - нації. Дмитрій Туптало в діаріуші, "Літописці калійному" обґрунтовує потребу єрархам морально самоудосконалюватися, викривати вади світської еліти, надавати творам виразних морально-етичних ознак. Таким чином, Туптало, як єрарх-богослов і літописець, бачить своє завдання у вихованні національно свідомої, морально стійкої творчої особистості, що розуміє власну відповідальність за виховний процес у країні.

Автори літописів Мотронинського, Сатанівського монастирів естетизують економічне збагачення обителів, людей як запоруку їх могутності та незалежності, впливу на суспільний процес. Літописці Лаврівського, Сатанівського монастирів свою історичну місію вбачають у просвітницькій діяльності монастирів, спрямованій на забезпечення потреб нації у боротьбі з ворогами. Виховну роль церкви як національного осередку в чужинському оточенні зображують автори хронік з Керестура та Шебрешина. Спішцями слави й героїзму козацтва виступають автори літописів Крехівського, Добромильського, Межигірського, Густинського, Мгарського монастирів, Кам'янецької хроніки, повісті "Про перемогу над турками" із Супраського літопису. Зображення особливостей життя свого краю як невід'ємної частини загальнонаціонального організму з усіма його бідами і радощами притаманне Баркулабівському, Гусливському, малим галицьким і закарпатським літописцям, літописним запискам. У сукупності літописці підкреслюють повчально-виховне спрямування своїх творів, адресованих як сучасникам авторів, так і "для пам'яті" нащадкам. Вони прагнуть творами внести свою лепту в розвиток гуманізму, подолання людської й суспільної жорстокості, духовно облагороджувати людину, стани, націю. Культивуючи непримиренність до польських, татарських, турецьких, московських завойовників, підкреслюють лицарство і патріотизм козацтва як основної опори у визволенні та збереженні України. Другою

опорою вбачають економічно багатих людей, третью - морально і духовно досконалих.

Автори римокатолицьких монастирських /Винницького капуциньського, Львівського кармелітського/, Я.Дзєфовича літописів, мемуару грекокатолицького літописця Гната Філіповича, як і православного Федора Філіповича, упереджено зображують жорстокість козацтва, гайдамаків, виходячи з християнських або пропольських орієнтацій. Галицькі літописці звертають увагу на внутрішні протиріччя серед козацтва.

Оскільки монастир вважається "винницею Христовою" /Афанасій Філіпович/, а літописець - хроністом добрих справ духовництва і світських, то українські релігійні діячі зробили все, що могли, аби монахи XVI-XVIII ст. не були пасивними спостерігачами, а були активними творцями національної ідеології, політики, економіки, культури, літератури: в цьому полягає їх історична роль. Написані ними твори, що відображають складні перипетії суспільного, національного, економічного, духовного життя, мають виразні ознаки реалістичності.

Бурхливе й трагічне життя України сповна відбивалося на житті монастирів і літописців, що зумовлювало авторів пояснювати причини написання творів. У підрозділі "Обґрунтування потреби створення літописів" дисертантом здійснена спроба узагальнити наявний матеріал. Гостра міжконфесійна боротьба в Україні наприкінці XVI-XVIII ст., боротьба нації за соціальне та національне визволення, внутрішні міжкозацькі чвари, завоювання держави та її втрата, посилення колоніального тиску з боку Польщі, Московії, Австрії зумовлювала церковну інтелігенцію обдумувати минуле й сучасне життя, описувати його і адресувати нащадкам "для пам'яті", щоб допомогти їм уникнути помилки предків. Літописці свідомо керуються просвітницько-повчальними мотивами, тому прагнуть надавати св. їм творам переконливого забарвлення за допомогою творчого використання станових культурних традицій, вчення риторик, про тематику, проблематику й стилістику історичної белетристики, до якої належить літописна різножанрова література.

Представники крайового низового чернецтва вбачають свою місію у відтворенні особливостей військових справ козацтва, в розбудові монастирів, церков, в опіці господарській, освітній діяльності обителів. Рядові священники, дяки, паламарі прагнуть естетизувати сільську фізичну працю, її залежність від кліматичних умов, розповідаючи про гірку долю людини, проти якої спрямовані

мори, голоди, війни, розбої, котрі зображуються Богом карою за гріхи людей. Визначні єрархи, ігумени монастирів зосереджуються на відтворенні загальнонаціональних політичних, культурних, господарських справ, діяльності конкретних історичних постатей з метою увічнити їх внесок у національно-визвольний рух, розвиток релігії, культури, економіки, підкреслити співпрацю церковної еліти з козацькою, державною, спрямовану на подолання проблем, труднощів, вал. Так у сукупності створяться панорамні зображення особливостей життя нації на всьому етнічному терені від Попраду до Дону.

Літописці підкреслюють непроминуще значення сили слова в увічненні справ людини в творі. Один із авторів Підгорецько-Пліснеського монастирського літопису єрей Василь переконаний, що "яко всі умираем і аки вода розливається по реченію разумної Текунтянини, всякое же писаніє умирати не обиче"¹. Такої ж думки про потребу складати літописи годівський єрарх Г.Гаванський², автор хронічки Шебрешинської церкви на Подляшші І.-К.Линовецький³. Г.Филипович дотримується переконання, що "історія вимагає ретельного й правдивого" відображення подій, "неупередженості та ширості, уникання фальшивства, ... викладу дійсно різнобічного й докладного, стислого, а де є потреба, то і обширного"⁴. Цей літописець як письменник обґрунтовує право літератора створювати не історичну, а художню правду в творах на історичну тематику. Суб'єктивізм, тенденційність літописців якраз і виступають джерелами художньої правди, де автори намагаються "з писарського нахилу"/І.Шпитковський/ стисло, "для власної пам'яті" і "пам'яті нащадків" відтворити своє бачення та розуміння описуваного. Свідчення Г.Филиповича дозволяє зробити висновок, що літописці відрізняли свої твори від чистої історії і розуміли їх як жанр історичної белетристики.

Дмитрій Туптало, прагнучи допомогти утвердженню високого християнського гуманізму в свідомості світських і духовних осіб, вважає завданням літописця-богослова в створенні повчальних творів

1. Франко Іван. Летопись Подгорецкого монастыря//Збір. творів: У 50 т.- К., 1980.-Т.28.-С.329.
2. Крип'якевич І.П. Літописи ХУІ-ХУІІІ ст. в Галичині//Історичні джерела та їх використання. Вип.І.- К., 1964.-С.77.
3. Гербачевский Феодор. Русские древности и памятники православия в Холмско-Подляской Руси.- Варшава, 1892.-С.42.
4. Шпитковський Іван. Мемуар Ігнатія Филипевича//ЗНТШ.-Львів, 1922.-Т.133.-С.85.

з біблійно-християнської та християнсько-світської історії з виразним морально-етичним спрямуванням: "Під назвою і образом літописця бажав би якості корисні моральні повчання писати, щоб читача не тільки історіями звеселяти, але і моральності повчати. Це і є мій задум"¹.

Деякі літописці, уникаючи побутової, мілітарної, церковної тематики, інколи зосереджуються на суто прагматичних. Вони з гордістю описують шляхи зростання багатств монастирів, боротьбу з конкурентами за землі, хутори, млини, греблі. Світогляд діяльного монаха зі свідомістю та підприємливістю буржуа притаманний ігуменам Сатанівського, Лаврівського, Мотронинського монастирів. Тому їх літописи є своєрідними увічненнями діяльних архимандритів.

Усвідомлене переконання, що монах-єрарх і гетьман чи козацька старшина є виразниками і носіями національної ідеології, відповідальними за долю держави, моральний та економічний стан суспільства примушує їх постійно й творчо дбати про відтворення своїх діянь у літописній літературі. Ця закономірність, успадкована з княжої доби, з ХУІ ст. поширилися на всі стани українців і становить вагомий набуток національної класицистичної літератури. Тому образи монаха і козака, персоніфіковані в різних творах у конкретних історичних діячів, стали центральними в цьому жанрі літописання. Вони відображають історичні закономірності розвитку української політичної, богословської, літературної думки. Закладена в творах тематично-проблемна актуальність зумовлювала й стимулювала потребу розвитку літописання як вєстанового жанру.

Однією з центральних тем в монастирсько-церковному літописанні є опис будівництва монастирів, церков і їх господарської діяльності. Письменники-літописці з першої половини ХУІІ ст. активно започаткували естетизацію буденного життя, тісного зв'язку рівня розвитку духовної діяльності з господарською, піднесення до рівня воїнської та духовно-релігійної тематика теми матеріальної праці. Відштовхуючись від конкретних національно-суспільних потреб України, раціоналістичної естетики Гуманізму, Класицизму, Просвітництва, письменники-монахи поступово створюють ідеологію буржуазного світогляду, піднімають до рівня образу воїна-рицаря та образу рицаря-пастиря образ ченця-господарника і через нього обґрунтовують потребу пошани до викоханого власного міцного землевласника, промисловця, купця, стверджуючи право рівності в такій діяльності між світськими особами та монастирями. Тому образ і. Туптало Дмитрій. Діаріуш грішного ієромонаха. -М., 1781. -С.80.

підприємливого архимандрита зображується в літописах центральним. Від міря його авторитету, зв'язків з високими й багатими державцями, володарями, місцевими магнатами залежать доля, статус обителі. Звідси вишлася причина культивування поваги до ктиторів. Повага до господарювання, виробничо-торговельної діяльності зумовляє розуміння духівництвом потреби шанувати людину фізичної праці. Так літописці утверджували в жанрі образ простої людини, ремісника, купця, землероба і тим самим прискорювали процес демократизації елітарного жанру, утвердження нового філософського світогляду, згідно з яким людина оцінюється не стільки за своїм походженням, скільки за результатами конкретної праці, мудрістю, діловитістю, благородністю та гуманністю.

Раціоналістичні переконання авторів поєднуються з національно-патріотичними. Зображенням будівництва, ремонтів монастирів, церков як справ громади письменники сприяли зміцненню переконання, що духівництво здатне залучити до цієї діяльності всіх віруючих і цим також сприяти об'єднанню нації, надаючи цьому рухові потрібного для України спрямування на зміцнення в народі християнського та світського благочестя. Створені літописцями образи монастирів, храмів, народних толок, ктиторів, ігуменів, майстрів-будівельників, художників овіяні романтичністю, підкресленою красою. Монастир, церква виступають символами духовної і національної єдності, навчальними центрами, які розробляють і практично розвивають шляхи завоювання економічної та духовної незалежності. Культивування в творах багатства, свободи і краси як результатів триєдиної діяльності духівництва має дещо секуляризоване національно-патріотичне спрямування. В такий спосіб літописці відгукувалися на конкретні потреби тодішнього українського суспільства. Адаптуючись згідно потреб, православна і греко-католицька церкви не ігнорували жодними необхідними для справи методами діяльності, щоби сприяти визвольному рухові, утвердженню ідеології та практики національного відродження.

Із змісту творів монастирі постають передовими ідеологічно-економічними національними осередками, своєрідними лабораторіями, в яких випробовувалася на міцність теорія і практика буржуазного суспільства, заснована на тодішніх досягненнях науки і культури. Літописи Густинського, Мгарського, Києво-Печерського, Підгорецького, Сатанівського, Лаврівського монастирів відбили процес зародження, формування філософії та естетики нового реалістичного на пряму національної літератури в літописанні ХІІ-ХУІІІ ст., що вира-

жався в творчому підході письменників до самотніх особливостей українського суспільства в ту добу і ґрунтувався на розумінні необхідності поєднання духовних проблем з економічними і військовими як рівновартісними і єдиноправильними у державорозбудовному процесі.

Монастирсько-церковні літописці, особливо сільські та містечкові, які переважно описують господарську діяльність, значну увагу надають розповідям про природні явища, стихійні бід та їх наслідки як основні буденні життєві проблеми селянського стану. Тенденція реалістичності в естетизації буденного життя, побуту низових станів зумовлює літописців дотримуватися вимог жанру писати тільки про найзначніші події. Для них, як землеробів і сільських інтелігентів, відтворення ходу річного календаря було виробничою прогнозувальною потребою, і філософією життєвої мудрості, і естетичним осмисленням особливостей власного буття, і початковою наукою нащадкам. Несприятливі умови одноставно тлумачились як "воля", "кара Бога" за людські гріхи. Страх перед силою природи й Бога, їх таїною особливо посилюється з появою на небі комет, місячних і сонячних затемнень, які тлумачаться вісниками великих бід, воєн, голодів, епідемій.

Серед різних бід, які постійно підстерігають людей, найбільше розповідається про епідемії, голоди і напади сарани. Сжаті оповіді про них відтворюють жакливий результат їх появи: маси загинілих людей, худоби, високі ціни на продукти харчування, переселення людей з інших країв, особливо з Полісся на "Низ". Акцентовання уваги на трагічних умовах, в яких доводиться жити селянам, вирощувати врожаї, годувати народ, в тому числі й своїх кривдників, покликане героїзувати працю та їх побут, переконувати суспільство, що селянське життя таке ж героїчне і важливе, як і воїнське та духівництва.

Фактично крайові містечково-сільські церковні літописці, хроніки, записки становлять значний пласт жанрової демократичної літератури, яка утвердила її головними героями селянина та природу, постійну боротьбу землероба з нею за власне виживання та виконання свого громадянсько-християнського обов'язку: нагодувати людей. Жертвами природних умов зображені селяни в Баркулабівському, Гукалівському літописах, численних літописних записках. Якщо поліщуки змушені рятуватися в степових селах України, чим викликають до себе шире співчуття та співпереживання, то закарпатські горяни за жодних умов не покидають рідні місця, заслуговуючи на

на повагу, захоплення і допомогу.

Автор дисертації також аналізує тему церковного життя, розкриваючи її як одну з потужних основ белетризації жанру, яка надає йому публіцистично-ідеологічного спрямування. Літописці, виходячи із засад активної політичної, конфесійної, культурно-просвітницької діяльності духівництва, намагаються в описах внутрішнього життя церкви, монастирів довести визначальну роль єрархів і монахів у суспільно-національному русі, підкреслити, що вищий клір своєю працею здійснює значний внесок у розвиток державотворчих ідей в Україні, виконує в ньому, поруч із козацькою старшиною, провідну роль. Літописці описують їх як спадкоємців засновників Києво-Печерського монастиря святих Антонія та Феодосія, тому справжніми авторитетами національного духовного і політичного розвитку зображені Іпатій Потій, Фельямин Рутський, Ісайя Копинський, Захарія Колистенський, Петро Могута, Іосип Нелюбович-Тукальський. Серед монастирів твердинями національного духовного розвитку показані Києво-Печерська лавра, Межигірський, Густинський православні монастирі; Лаврівський, Сатанівський і Супрасльський грекокатолицькі. До рівня загальнолітературних авторитетів підносяться образи ігуменів монастирів як основних сподвижників і гарантів функціонування обителів.

Найпоширенішою в монастирсько-церковному літописанні є тема завоювання України чужинцями. Її розкриттям письменники аргументовано акцентують на патріотичних і активних громадянських засадах, якими керуються у власній діяльності. Вона засвідчує нерозривний зв'язок церков з долею та національно-визвольним рухом свого народу, підкреслює політичну й гуманістичну заангажованість духівництва, його прагнення також відігравати провідну роль у розвитку та ідеологічному обґрунтуванні цього процесу. Тому образи монахів як діяльних богословів і політиків створені переконливо і повчально. У них реалістично відтворений великий внесок духівництва у відбудову і захист української державності р XVII-XVIII ст.

Розкриття теми у літописах відбувається двома шляхами: з одного боку автори насичено відтворюють страшне лихоліття, яке переживала Україна через постійні цілеспрямовані руйнівні напади татарів, через перенесення на наші терени міждержавних воєн Польщі, Московії, Туреччини з метою і остаточного знищення і підкорення; через зображення розвитку національно-визвольного руху козацтва, гайдамаків проти них і як реакції на цей визволь-

ний процес створення антиукраїнських мілітарних об'єднань з даних монархій. З іншого боку, змальовуючи постійний високий рівень застосування нападниками і завойовниками різних жорстоюс- той проти українців, духівництво утверджувало переконання про святий обов'язок кожного краянина не менш вперто і люто захищати- ся, визволити країну від цих ворогів. Даним спрямуванням твори виконували актуальну патріотичну й просвітницько-проповідницьку місію в згуртуванні нації для боротьби за своє визволення, у вихованні народу в душі срободолюбства, національної гідності, ос- виченої правом на волю, створювали документально-художню істо- рію України свого часу.

Літописні оповідання систематично відтворювали жакливі й цілеспрямовані напади на Україну татарів упродовж XV-XVII ст., їх маріонеткову політику, скерововану Московією, Польщею, Туреч- чиною. Вони описували розгортання національно-визвольних війн козацтва проти сусідніх держав-загарбниць, шляхи формування проукраїнських і антиукраїнських /антипольських, антимосковсь- ких, антитурецьких/ військово-політичних блоків і місце та роль у них козацтва.

У переважній більшості літописці описують батальні події стисло, дотримуючись теоретичних порад класичної риторики чи поетики. Створювані ними образи-коди битв, походів, нападів охоплюють весь спектр трагічних подій, служать сюжетом для подальшого усного чи писемного їх відтворення, змальовання ієципі- ситом. В оповіданнях на батальну тематику головними образами ді- йових осіб вилупають трагічний алегоричний образ України, опти- містичні персоналізовані образи рицаря-козака як захисника та її визволителя і ченця - натхненника і літописця національно-ви- звольної боротьби. Образи завойовників і псевдоспільників /татарів, поляків, московитів, турків/ об'єднані між собою виразним окресленням їх ненависті до України, козацтва, українців, кожен з яких по-своєму прагнув завойувати Україну руками її смів, сі- ючи поміж ними міжособні чвари, протистояння, перетягаючи козацт- во на свій бік, аби таким чином сплановано його нищити заради власних вигод, для чого переносили театри міждержавних воєн на українські терени.

Динамічним змальованням батальних картин монастирсько-церко- вні літописці всередині жанру створюють обидний пласт літопис- ного козацького епосу, яким доповнюють твори світського крайово- го, оригінального та компілятивного козацького літописання.

Козацько-селянські повстання та війни проти завойовників православні і грекокатолицькі літописці повністю підтримують і в сукупності створюють мажорний образ повсталі України та її ризарства. Образи гетьманів П.Сагайдачного, Б.Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка, І.Самойловича, І.Мазепи представлені як образи національних "вождів" і борців проти чужоземного панування, виразників державотворчих інтересів, володарів. Не заглиблюючись у внутрішньокозацькі суперечності, політичні орієнтації кожного гетьмана, літописці представляють їх з позицій власного розуміння загальнонаціональної ідеї та політики. Тому вони з недовірою ставляться до блокування козаків з татарами, московитами, поляками, турками аж до угоди І.Мазепи зі шведами, в яких бачать не спільників, а руйнівників України, і, навпаки, в шведах відзначають неворожість, прихильність до місцевих людей, повагу до їх боротьби за незалежність. Також автори реалістично акцентують на маріонетковому стані України після Мазепи в політиці Московської імперії, яка зуміла через послідовне впровадження тут внутрішньої розкольніцької політики, знищити козацьку державність, а за нею таким же методом і Польщу, своїм спільницю.

До невизвольних повстань всі літописці ставляться упереджено. Про гайдамацький рух православні мовчать. Вплив офіційної пропольсько-магнатської ідеології відбився на зображенні козаків як цинічних і жорстоких бунтівників і свавільників Ф.Филиповичем у Баркулабівському літописі. Такими ж ризами змальовані гайдамаки у Винницькому літописі, польські конфедерати - в малих галицьких і закарпатських літописцях, записках, що підкреслює ідеологічно-етнічне протистояння.

Белетризація тематичних оповідань досягається використанням образів-кодів боїв, повстань, батальних картин, створення епічних образів гетьманів, заступниць і натхненниць перемог - Матері-Батьківщини і Матері Божої; використанням переказів, чуток, легенд. Аби надати зображуваному динамічній оптимістичній патетиці, літописці переважно заповнюють на визначних переможних битвах. Детальніше описано роль козацтва у Хотинській війні (1621 р., а в Національно-Визвольній війні - битви 1648-1649 рр. Про решту етапних боїв говорять стисло або опускають їх, компенсуючи пропуски описами локальних битв, воєн. Із занепадом козацтва все настирливіше зображується загарбницька мілітарна політика Московії, образ якої змальовується антитетичним образом України.

Основною ознакою літературності літописних творів є розроб-

лена тема образу людини, тому літописці використовувать раціоналістично-емоційний підхід до постатей героїв оповідань, підґрунтям якого є практично опанована естетика та ідеологія Гуманізму, Реформації, Класицизму, Бароко, Просвітництва, що в їх свідомості та морально-патріотичному світогляді виражалися синтетично. Автори зупиняються на таких історичних і простих постах, образи яких мають велику виховну і повчальну спрямованість. Для їх посилення вибірково описують такі дії, вчинки героїв, які виразно ілюструють позитивні чи негативні риси характеру персонажа, усталену в пам'яті людей думку про нього, повчальність його поведінки. Літописці традиційно дотримуються епічного підходу до образу людини. Він виконує функцію характеристики, морально-етичного рівня особи через оцінку її вчинків, діянь згідно з традиційним кодексом християнських і лицарських чеснот. Такий підхід знімав потребу письменникові-літописцеві характеризувати внутрішній світ героя, детально описувати обстановку, спонуки його діяльності, сприяв збереженню просторово-часової хронологічної діяльності та динаміки як наріжної естетичної категорії жанру.

У підході до вибору героїв оповідей автори обов'язково керуються політично-ідеологічними і переважно становими засадами, хоча, відштовхуючись від потреб загальної гуманізації, демократизації суспільства, очищення віровчення, церков від псевдонауки, дискредитованих пастирів, економічно-господарських, просвітницьких потреб монастирів, власних побутово-службових, надають значної уваги клясрам, серед яких немало інсвірців, а в добу занепаду моральності старшинсько-шляхетської верхівки культивують образ селянина, ремісника як ідеальних носіїв її.

Згідно з вченням Арістотеля, Феофана Прокоповича літописці дотримуються ерархічності у виборі героїв творів, хоча й не уникають певного суб'єктивізму, власного розуміння та сприймання їх ролі в суспільному розвитку відповідно до вимог і потреб свого часу, України, конфесії, монастиря, церкви. При цьому екцентрують на важливих закономірностях у виборі героя: він повинен бути або виразним носієм ідей слави, лицарства, влади, мудрості, працьовитості, християнського благочестя, живим втіленням цих якостей, символом, або ж втілювати діаметрально протилежні людські риси. Дані жанрові вимоги диктуються ідеологічною природою літописів, тому, враховувачи її, автори змушені дбати про раціонально-емоційне сприйняття змісту читачем, що сприяло розум-

ному й доречному олітературненню пам'яток.

Історичний персонаж у цьому творчому процесі "становить не лише певний психологічний тип, а й певну фабулу, оскільки має власку певну історію. Асоціативний зв'язок "ім'я"- "фабула-історія", власне, робить традиційний образ кодом цієї фабули"¹; розшифрувати його надається право читачеві, оповідачеві, бо літописець пише "для пам'яті", розраховуючи на їх ерудицію.

Оскільки монастирсько-церковні літописи стоять на межі богословської та світської літератур, то в них бачимо синтетичне поєднання конфесійних і мирських засад з помітною зацікавленістю світськими фактами, бо автори розуміли, що від рівня розвитку парафіян залежить доля релігії, церкви, віровчення та культурного розвитку нації. Дотримуючись етикетної літописної традиції, автори, в першу чергу, звертають увагу на образи святих, якщо таких має обитель /"Коротка історія про Києво-Печерську лавру"/ Мгарський літопис/. Ідеальна християнської досконалості, людської мудрості, державницької політичної та національної зрілості зображені святі Антоній і Феодосій – засновники Києво-Печерського монастиря. Найвищою мірою досконалості й святості наділені лише Бог і Мати Божа. Їх послідовників на Україні – перша фаланга печерських ченців – досягли власного рівня святості завдяки високій духовній досконалості. У своїй історичній добі літописці за вагомість богословсько-просвітницької діяльності такими послідовниками: Антонія, Феодосія зображують праславних єрархів Йова Княгиничького, Йова Заліза, Йова Бороцького, Петре Могилу, Сильвестра Косова, Йосипа Нелюбовича-Тукальського, Захарів Копистенського, Ісаїю Колинського, а в грекокатоликів – Іпатія Потія, Вельяміна Рутського, великомучеників Антонія Грековича і Йосафата Кунцевича, надзвичайно діяльних в господарюванні архиєпископів монастирів. До таких "рицарів Христових" за результатами пастирської, творчої діяльності претендують також автообрази Афанасія Филиповича і Дмитрія Туптала, створених у діаріушах.

Другу основну групу історичних героїв становлять українські володарі й державці: великі київські князі, їх нащадки – князі XI–XIII ст., особливо Острозькі, Святополк-Четвертинські, Кисіль і Лико, гетьмани. Мірою уваги до цих героїв була їх конкретна національно-державотворча політична діяльність і співпраця з церквою. Чим більше вони дослухалися до порад церковних єрархів – 1. Червінська О.В. Традиційний історичний персонаж і його функції у художньому творі//Поетика.-К., 1992. ? 154.

патріотів у своїй діяльності і були щедрішими ктиторами, меценатами монастирів, церков, тим більшою була їхня популярність у літописах. У підході до оцінки державців інших країн, до складу яких входили частини території України, ставляться ті ж вимоги: не першому місці – їх заслуги в боротьбі з магометанством чи спільними супротивниками. Окрім цього, польських королів цінують за їх ставлення до греко-католицької церкви, покровительство окремим обителям і храмам, московських царів – за їх щедрість у підтримці української православної церкви, за вплив на церковну політику, неприємне ставлення до грекокатоликів, молдавських володарів – за матеріальну допомогу православним у Галичині, а австрійських імператорів – за матеріальну допомогу закарпатським голодуючим селам, прихильне ставлення до греко-і римокатоликів. Польські воеводи, гетьмани, князі поцінуються цілком негативно як військові діячі-завойовники України і позитивно – як ктитори чи меценати. До кримських ханів, турецьких султанів однозначно негативне ставлення як до володарів ворожих християнству держав, хоча в мілітарно-політичних взаєминах з ними козацтва подеколи відчувається розуміння дипломатичної політики гетьманів.

Серед негативних персонажів українських історичних діячів зображуються національні зрадники, гонителі духівництва, кати свого народу Я.Вишневецький, С.Чарнецький, скопрометовані єрархи /митрополит Онисифор Дівочка, ігумен Густанського монастиря Василь, уніатські душпастирі в творах православних/, монахи, попи. У їх образах яскраво підкреслена природа барокового характеру та стилю поведінки.

Демократизація жанру досягається завдяки введенню в літописи узагальнюючих, персоніфікованих чи деперсоніфікованих образів рядового козацтва, сечян, ремісників, крамарів, міщан. Особлива шана надається козацтву як рицарям шаблі в боротьбі з ворогами України та християнства і людям фізичної праці – селянам і ремісникам. Співчуття до їх гіркої долі, згаслення її гордість за їх талант, працьовитість, моральну досконалість виступає провідним мотивом у підході до теми. Дмитрій Тупало у "Літописці келійному" протиставляє селянина усій суспільній верхівці за його моральну чистоту, чим підкреслено розвінчує моральну і владну ніцність царя Петра I, його тиранство, як і всієї царської владки. Власне, рядові козак і селянин вважаються еталонами національного характеру, патріотизму, практичної мудрості. Письменники не оминають таке ганебне явище в цих станах, як схиляність до

бунтарства, анархізму їх люмпенізованої частини, не завжди умотивованих соціально-економічними причинами, а, швидше, розбійницькими. Через ці образи, як і через образи державців, автори розвивають ідею про потребу згуртування нації, вироблення навиків взаємної терпимості як основи і чинників перемоги в боротьбі з ворогами України.

Значна роль в організації національно-визвольного та державотворчого процесу належить інтелігенції, образи якої персоналізуються в діячах церков, зокрема монахів і різночинців-літописців. Уявлення про образ літописця дають зміст, тематика, проблематика творів та ідеї, закладені в них. Він постає носієм національної державотворчої ідеології, отже, основну увагу зосереджує на патріотично-військових, конфесійних, господарських і культурологічних питаннях. Образ літописця відноситься до когорти головних образів історичних діячів свого часу.

У монастирсько-церковному літописанні XVII-XVIII ст. широко порушувалася проблема національної самосвідомості народу, котра допомагала літописцям, через відтворення історичної долі краю, церкви, України, свого монастиря чи храму, конкретного роду, краси довколишньої природи, рідної мови, величі героїзму козацтва, його жертвності в боротьбі з ворогами, виховувати в людеї переконання власної національної гідності, ненависті до завойовників і зрадників. У дорах літописці акцентують, що праця і творчість духівництва безпосередньо спрямовані на розвиток національної культури як носія, виразника неповторної самобутності свого народу. Вони розвивають крайовий патріотизм як складовий загальноукраїнського патріотизму на прикладах діяльності володарів і єрархів України, козацтва та народчої прив'язаності до всього свого.

У дисертації на матеріалі крайового монастирсько-церковного літописання також аналізуються проблеми внутрішнього життя церков та монастирів, воїнських справ козацтва та сусідніх держав, слави і неслави, ганьби, етнічної самосвідомості, вихвання патріотизму та ін.

Класицистично-барокова свідомість і естетика літописців сприяють вчасно і по-новому розглядати проблему волі. Літописці розрізняють волю як силу духу особи, стану, нації в досягнанні Особистої та державної свободи та волі як свободи соціальної в здобуванні цих благ. У цих значеннях вона має індивідуально-коле-

ктивне вираження, тому кінцевий результат залежить від міри згуртованості особистостей в громаді, стані, нації. У світському житті літописці акцентують на силі волі українців у визволенні нації, в розбудові та обороні держави, у відстоюванні соціальних прав. Головним носієм її кращих рис зображене козацтво в пору національно-визвольних рухів, у боротьбі з мусульманськими завойовниками. Козаки діють за правилом "мета виправдовує засоби" і заслуговують у цьому випадкові на схвальність. Під час міжусобних чвар, непотрібних повстань козаків, селян, анархічних рокошів шляхти така воля засуджується як нерозумна всездозволеність. Тому літописці розрізняють волю прогресивну, творчо-розбудовну, котру підтримують, і руйнівну, анархічну, яку засуджують. Руйнівною зображають завойовницькі дії всіх агресорів проти України, що сіяли тут жорстокість і хаос. Цим реаліям протиставлена сила волі духівництва, яка виражається в духовному самоудосконаленні та сподвижницькій просвітницькій праці, спрямованій на удосконалення особи та суспільства, їх гуманізацію. Прикладом корисної й творчої-розбудовної сили волі православних і греко-католиків була їх праця і діяльність у наполегливому відстоюванні власних віровчень, розвитку монастирів як важливих господарсько-духовних осередків, розвитку літератури, включаючи й літописання, що спрямовані на задоволення національних потреб, підвищення культурного та соціального рівня народу. Письменники переконані, що сила духу, воля до розбудови національно-державницького життя світської та духовної еліти, оперті на силу волі низів у побутовому житті, є єдиним шляхом завойовання та утвердження самостійної духовно багатой держави. Без такого синтезу нація, як показує зміст творів, була приречена на поразку в змаганнях із сусідніми монархіями.

Дана проблема научно розвиває основну причину нещастя України - роздвоєність їх світогляду і практики, проти чого застерігали літописці. Вся біда нації, писав Афанасій Филипович, у тому, що "не рядом стоїмо", тому "гнів справедливий Божський і суд Божий страшний в лівуцу пришол"¹.

Одним з найважливіших духовно-світоглядних чинників, який сприяв розвитку жанру літописання та його балетризації, була проблема ідеалів, розроблювана на тематично поглиблених націє-

1. Филипович Афанасій, Діаріуш Берестейського ігумена / Русская историческая библиотека, 1878.-Т.4.-С.104

державотворчих засадах. Вона відбила "літературний смак" та "ідеологію часу"¹, згідно якої "свободолюбство, героїзм, моральна досконалість"² були тими важелями, які автори літописів вважали наріжними у національно-визвольному русі й сприятливими для духовництва у виробленні спільної для всіх станів ідеології, втілюваної у світській та богословській літературі³.

Основний образ-ідеал України, державної в минулому, чисто православної в княжу добу, залежної тепер, багатой на святих подвижників тоді і з'єретизованої тепер, був найдієвішим у формуванні визвольної ідеології, над якою працювали Йов Борецький, Захарія Копистенський, Петро Югила, Йосип Нелюбович-Тукальський, Сильвестр Косів, Дмитрій Тупгало, Афанасій Фалипович, Ісайя Копицький, Варнаам Ясинський у співдружності з козацькими ідеологами за гетманування П.Сагайдачного, Б.Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка, І.Мазепи. Гасло-ідеал вільної державної України вони не знімали до кінця ХУІІІ ст., "розшифровуючи" його на становому, конфесійному та крайовому рівнях. Опорою цього гасла був культ козака-рицаря та монаха-рицаря Христового, воїна за мудру й морально чисту людську душу. Через ідеалізацію козацтва, духовництва, їх шляхетності літописці вчасно підняли на загальнокультурний рівень проблему ідеалізації простої людини, досконалої своєю фізичною працею та духовним рівнем. Це сприяло виробленню основ єдності нації на правовому та культурно-моральному рівнях, усвідомленню, що Запорізька Січ і Київ зі своїми православними святинями є центрами і символами України, символами її державності та національного духу. Образ ідеальної вільної України територіально охоплює всі етнічні краї від Попраду до Дону та до Чорного й Азовського морів.

Складовими образу-ідеалу вільної державної України є ідеал волі, покликаний допомогти змобілізувати всі фізичні та духовні сили нації для досягнення цієї мети; ідеал віри, який виражає віру людей в свої можливості, в потребу і здатність бути справжніми вільними і державними українцями, а не бидлом; віри релігійної, покликаної допомогти людині утвердитися в благородних на-

1. Чижевський Дмитро. Історія української літератури.-Тернопіль, 1994.-С.288.
2. Іваньо И. Очерк развития эстетической мысли Украины.-М.,1981.-С.49.
3. Драгоманов М.П. Україна в її словесности//Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство.- У Львові, 1899.-Т.1.-С.20-21.

ціональних і духовних потребах, надати своїй особистості моральної шляхетності, яка виокремлює українців з-поміж жорстоких і аморальних у відношенні до них сусідніх народів, підтвердити, що сам Бог і Мати Бога опікуються їх визвольними змаганнями. У сукупності ці ідеали створюють універсальний ідеал духу нації, який виражений культивуванням в усіх творах рис національного характеру українців: свободолюбства, героїзму, моральної досконалості. Вони протиставлені проявам протилежних рис: самотності, лому індивідуалізму, інфантильності, отаманщині, схильності до притосуванства, зради. У боротьбі цих ознак характеру – основа трагедії нації, природна бароковість, яку тонко використовували письменники як самобутню ознаку їх літературного стилю.

Проблема етнічної самосвідомості, порушувана в монастирсько-церковному літописанні, ґрунтується на різнобічному культивуванні авторами окремішності українців як нації, протиставляючи себе чужинцям, самооцінці духовних, культурних, моральних, побутових якостей. З нею пов'язана проблема трактування героя твору. Образи літописців змістовно відтворюють їх як особистостей і активних громадян, творців та ідеологів, вихователів-просвітників. Ватажки повстань позитивно оцінюються тільки тоді, коли вони відстоюють загальнонаціональні інтереси. Аналогічний підхід авторів і до образів гетьманів. А стосовно образів чужих монархів, то, попри дотримання законів етикетності, міра їх оцінки залежить від того, яку користь чи шкоду приносили вони Україні, християнському світові.

Підхід літописців до образів духівництва, козаків, селян, міщан, ремісників ґрунтується на поцінуванні та естетизації результатів їх праці. Дана проблема вбирає в себе проблеми образів особистостей, появи лісового підприємця, виробничника, особливості послідовного історизму, які відбивалися на характерах героїв. Національні історичні постаті зображуються на тлі діяльності чужих державців, що допомагало увиразнювати їх оцінку та повчальність образів. Використані в творах спроби аналізу людських долі – це ще один засіб белетризації літописного жанру та його секуляризації, притаманних літературному процесові ХУІ-ХУІІІ ст.

З даними проблемами, доводить дисертант, тісно пов'язана проблема виховання національного патріотизму.

Автор дисертаційного дослідження доводить, що новаторський в жанрі літописання виступає, розроблена крайовими хроністами проблема праці та майнового збагачення, яка впливає з житейсь-

ких потреб суспільства і особи. Літописці підходять до неї з переконання, що все, чим вони займаються, твориться на славу Богу, духовне й матеріальне збагачення людини, церкви. Туптало стверджує, що вчений-богослов власною творчістю повинен добиватися "трьох виш": уміння керувати собою, пізнати Бога та навчити цих благ інших¹. Афанасій Фалипович вбачає місію православного духівництва в обороні віри, Копистенський, Копинський, Могила - в поверненні в лоно рідного народу, рідної віри зденационалізованої аристократії і прилученні її до національного державотворчого процесу, а також у розширенні просвітницької діяльності духівництва. В удосконаленні пастирської, місіонерської та просвітницької діяльності духівництва, спрямованої на підняття культурного й християнського рівня народу, вбачають своє покликання греко-і римо-католицькі єрархи й монахи.

Естетизація виробничої та господарської діяльності монастирів, фізичної праці людини - друге наріжне крило практичного втілення класицистично-просвітницької раціоналістичної філософії, культивованої літописцями у своїх творах. З нею пов'язаний культ у літописах монастирів, ігуменів, козацьких старшин, селян, міщан як господарників, а їх поцінування відбиває рівень і користь від налагодженого виробництва, міри прибутків і щедрості до церкви. Такий підхід диктувався потребою витіснити з України різних зайд, запанувати самим у її економіці, щоб належю підвищити рівень життя свого народу, забезпечувати умови для функціонування держави. Дух конкурентної боротьби монастирі намагаються витримувати належним чином завдяки умілому власному господарюванню. Тому літописці свідомо естетизують процес жорсткої боротьби за збагачення, грошові прибутки, майно як ознак поваги, слави, достатку і гарантій виконання ними духовної й громадянської місії.

З попередньої проблемою тісно пов'язана наступна. Як громадяни України, літописці в проблемі зв'язку людини з суспільством підкреслено виокремлюють корінний народ від зайшлих і сусідів, наголошують на власному кровному зв'язку з ним, його життєвими радощами, трагедіями, потребами. Зміст їхніх творів відбиває прагнення авторів переконати себе і свій народ у потребі усвідомлення кожним українцем власного обов'язку перед Батьківщиною, необхідність віддавати їй сили, знання, працю, по-рицарськи служити, обороняючи від ворогів. Авторські симпатії до класицистичної мотуптало Дмитрій, Літописець калійний//ВР ННБ ім.В.І.Вернадського.-Ф.30.-№5.-С.4.

ралі, естетики, філософії, згідно яких людина спочатку повинна дбати про благо країни, стану, а згодом і про власне, у монастирсько-церковному літописанні зазнають самобутнього розуміння: вона одночасно повинна дбати і про державу, і про себе. Такий підхід відповідав тодішньому розумінню українцями рівноправності між собою, перед державою, Батьківщиною, Богом, яким керувалися в своїх діях запорізькі козаки та низові верстви суспільства.

З попередніми проблемами тісно пов'язана проблема державності України, яку автори порушують не в усіх творах. Вона притаманна літописам, створеним церковними ієрархами, і зводиться до висновку, що генетична та історична пам'ять про державу княжої України-Русі була постійним джерелом для пошуків шляхів її відбудови в XVI-XVII ст.. Ця пам'ять керувала вчинками патріотичної аристократії, козацтва. На побутовому рівні народ дотримуваяся переконання, що він жив і живе в своїй державі, яка тимчасово входить у різні блоки для боротьби із спільними супротивниками. Таку впевненість низам надавала наявність потужної власної аристократії, її військ, які служили адміністративною та мілітарною обороною й опорою на рідній землі. Великий внесок князівсько-боярської аристократії, козацтва в боротьбу з татарсько-турецькими та іншими агресорами давав додаткові підстави на забезпечення права для самостійного життя. Коли цьому праву і розумінню стала явно загрожувати Польща, то з перемогою Національно-Визвольної війни під орудою Б.Хмельницького, перемогла і спільна церковно-козацька ідеологія початку XVII ст., згідно якої українці повернули собі тз, "що нам предки залишили" /Іов Борецький/.

На поглиблене переконання дослідника, белетризація літописних оповідень тісно пов'язана з проблемою катарсису, яку вмільо і тонко використовувать письменники динамічно-згущеним змістом епічної розповіді про найсвітніше, найкраще, найбільчєше і найнеприємніше. Своїм стилем автори прагнуть викликати в читачів внутрішнє очищення від злого, дешевого, негідного. В її основі лежить теоретичне обґрунтування Арістотеля про катарсис трагедії та потребу в історіях розповідати про найголовніші і наважливіші суспільні події, про події з життя історичних постатей з метою їх наслідування. Тому розповіді в цих літописах про світську й церковну історію, що оповиті авторськими трактуваннями, спрямовувалися у виховне й повчальне русло з метою сприяти перемозі добра над злом, розуму над дурістю, України над її ворогами; вони служили засобом очищення людини від вад, поганих звичок, розчарувань і байдужості.

Очевидно, літописці вважали, що катарсис можна викликати за допомогою такого компоновання оповіді, яке б найповніше розкрило трагічний хід боїв, батальних сцен, які вони часто чергують з оповідями про мори, природні катаклізми, небесні знамення, напади сарани, пожежі. Це допомагало письменникам досягати високої психологічної напруги списів, які переконували читача, що не тільки сама людина карає себе нерозумними діями, вчинками, але і Бог карає її за ці провини. Петро Могила повчає читачів, що молитвою до Бога людина очищується від скверни, і очистившись, зміцнює віру в себе, в Бога як її заступника і охоронця /родовідна Ф.Проскури-Суцманського/. А підсилюючи молитовне очищення постом, сповіддю, людина досягає впевненості й оптимізму, одержує можливість бути корисною. Власне цього й добивається богословська та літописна л.тература ХУІ-ХУІІІ ст.

Вищим ступенем белетризації є проблема художнього часу і простору, яка розв'язується в монастирсько-церковних літописах на основі нової гуманістично-класицистично-просвітницької філософії та естетики, і є мірою людського розвитку, прогресу, бо в їх засадах лежить розуміння авторами руху як джерела досягання людиною земних і позземних благ.

Літописці створили образ людини буржуазного національного світогляду та практики, яка розуміє, що марнувати час - і гріх, і некорисно. Лінійний хронологічний час, відображений у творах, сприяв посиленню оптимістичної віри людини в себе як творця власної долі та добробуту, тому спонукав до активної пізнавальної діяльності. Звідси походить естетизація та фетишизація часу в літописах. Автори підкреслено доводять, що не самоізоляція, а вихід на загальнонаціональні, міжнародні рівні вважаються корисними для людини, стану, монастиря. Все це потрібно і Всесвітові, який представляють Бог, небесні сили, віра. У цьому переконанні проблема часу зливається з проблемою простору. Рух людини через її працю, службу, військові походи, навчання, поїздки - необхідний і вартісний, бо її земні шляхи - початкові, і, згідно із заслугами, поведуть або до раю, або до пекла. Тому часопростір кожного твору має початкову конкретну межу, але він безмежний у ма.бутньому.

У просторі власної діяльності людина нерозривно пов'язана з природою рідного краю, місцевими умовами, іншими людьми, конкретною працею, які приносять їй певні плоди. Тому окреслення меж метків, володінь, країв, держав підсилюють господарський погляд

на економічно-територіальні потреби, наповнюють їх юридичним змістом. Раціоналістичне розуміння літописцями взаємопов'язаності людських доль виражається у локальному, національному і міжнародному їх відтвореннях розривтам індивідуальних особливостей, потреб і шляхів досягання мети, завдяки чому часопростір конкретизується людськими вчинками, діями, а герої оповідей вмотивовано поділяються на добродійців і злочинців, спільників і ворогів. У поділі людей на неприятелів і ворогів де уваги беруться національні, економічні та релігійні потреби, причини, наслідки, що засвідчують про сформованість нації та її держави, для яких "простір і час, цебто, територія та історія рішакть головно про те"¹, чи вони мають майбутнє. Таким чином, у XVI-XVIII ст. літописці розробляли не просто проблеми художнього часу і простору, а розробляли проблеми художнього відтворення національних історії та території, виражених конкретними діями, вчинками, помыслами предків і авторських сучасників з усіх суспільних станів та з усіх країв України. А рух у часі й просторі героїв оповідань допомагав письменникам вибирати для зображення потрібні мікроскєкти, замінювати визначені географічні назви образами-символами храмів, монастирів, гір, міст, сіл, країв. Створений образ "часопростору" або "хронотопу", за вченням М.Бахтіна, представляє нерозривність цих форм через об'єднуючу роль образу людини. Олюднені та визначені видом людської праці маєтки, замки, монастирі, церкви, хати, фільварки, майстерні виступають образами-символами, що об'єднують людей різних поколінь впродовж сторіч у єдиний організм, виховують їх як народ, націю і спрямовують їхню діяльність для потреб краю, України.

Через дані проблеми та проблеми образів героїв творів, образу літописця, проблему мови літописців дослідник виходить на проблему жанру, котра ґрунтується на тематиці творів. У покрайніх записах на церковних книжках, у локальних літописних записах переважно відтворені військові події, природно-погодні явища, місцеві церковні справи на засадах документальності. Белетризація творів досягається використаннєм "телеграфного стилю", психологізації записів пейзажними елементами, легендами, переказами. Переважно побутовий матеріал притаманний Гуцківському літописові, в якому естетизуються ціни, господарські справи, співчуття до знедолених селян. Естетизація документа як носія законності, авторитету, чогось нового, поштовху до розгортання чи згортання

1. Бочковський О.І. Наука про націю та її життя. - Нью-Йорк, 1958.

певної діяльності, обов'язковості пов'язана з тими хвилюваннями, роздумами, джерелом яких він виступає.

Термінологічне визначення жанру в літописців досить строга: літописи, хроніки, уронічки, синопсиси, історії, записки, літописці, спогади, новини, відомості, реєстри, реєстрики, діаріуші, родовідні, які відбивають авторське розуміння жанру та тематику описуваного матеріалу. Тому цей жанр – синкретичний, до складу якого входять найпростіші форми літописів – короткі історичні записки про війни, стихійні лиха, господарські справи, генеалогії, хронологічні списки володарів, хронологічні огляди подій в якомусь районі, а також діарії /щоденні записки або записи з пам'яті/. Діаріуші є також другим видом мемуарної прози.

Через поєднання світської та церковної тематики, через велику увагу до монастирських і церковних справ ці літописи творять і доповнюють літописний козацький епос, одночасно створюючи і власний літописний монастирський та церковний епос.

Тематично-проблемний аналіз монастирсько-церковного крайового літописання доводить, що пам'ятка жанру в залежності від її змісту була твором, в якому автор намагався не просто відтворити історію краю, зберегти для нащадків суспільний, соціально-національний колорит свого часу, а узагальнити в причинно-наслідковому вираженні своєрідність власної історичної долі, посприяти наступникам уникати помилок попередників, збагатитися корисним їхнім досвідом. На даному рівні літописці обґрунтовано доводять, що кожна людина, нація в боротьбі за самостійне й заможне життя ніколи не повинні впадати в крайнощі, а постійно й вміло облагороджувати матеріальні, соціальні потреби, шляхи і засоби їх здобування духовності та прагненнями станової, національної і релігійної єдності. Вони доводять, що почуття терпеливості, самоповаги, віри в себе, настирливості в досяганні мети – це ті засоби, які гарантують успіх. Цим самим духівництво практично доводило свою кровну єдність в власним народом, а через красне письменство хотіло підняти націю до розуміння висот житейської філософії, враховуючи її ментальну особливість.

Монастирсько-церковне літописання збагатило давню літературу новими темами й проблемами, що відтворювали особливості життя всіх верств нації, чим посприяли її демократизації, прилученню до творчого процесу вихідців з низових станів з усіх країв. У цьому його непроминальна історична заслуга. Воно ж підготувало міцний ґрунт для реалістичної та романтичної літератури ХІХ ст.

Частина друга. ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ КРАЙОВИХ МОНАСТІРСЬКО -
ЦЕРКОВНИХ І СВІТСЬКИХ ЛІТОПИСІВ, КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСНИХ
КОМПІЛЯЦІЙ ХУШЧСТ.

У цій частині дисертації простежується, як літописці створюють дві універсальні моделі образу ідеальної людини. Для світської людини - образ духовно багатого і благородного, національно-свідомого діяльного козака, а для духовництва - по-світськи активного, національно-свідомого, духовно-творчого монаха-просвітника. В обох типах поєднані основні види станової діяльності: воїна і пастиря як господарників і політиків. Дані моделі ідеальних образів є жанровим каноном, який виражає гармонію душі і тіла, розуму і серця людини.

Такий підхід літописців до власних творчих завдань зумовлює використовувати риси різних стилів, різної свідомості, естетики, що надає творам ознак просвітницького бароко /А.Балицька/, просвітницького класицизму /Д.Наливайко/, ренесансно-бароково-класицистичного реалізму, романтичності, літописного героїчного епосу, а пам'яткам кінця ХУІІ ст. і сентименталізму, що засвідчує наявність окремого літописного стилю /Д.Лихачов, О.Кухар-Онишко, В.Передрієнко/, який ґрунтується на вченні античних теоретиків, Феодана Прокоповича, Порфирія Крайського та інших київських риторів ХУІІ-ХУІІІ ст. Твердження Ф.Штиха, що стиль є вираженням духу і потреб часу, нації та особи, і що за допомогою нього досягається єдність і цілісність цього вираження¹ - досить плідний для аналізу стильових особливостей літописів, оскільки він є індивідуальним вираженням художньої цілісності твору², яка втілюється через авторські розповіді, котрі дають чітке уявлення про автообраз оповідача як носія політичних, духовних, естетичних переконань, смаків. Підбір матеріалу для "увіковічення" поєднання жанрової традиційності з певними авторськими новаціями в стилі дозволяють вказувати й на джерела, якими він користувався, бо в той час автор і оповідач у художньому творі ще не диференціювалися³. Любов до простоти, прозорості думки, унормованості, на

1. Соколов А.И. Теория стиля.-М.,1968.-С.18.

2. Кухар-Онишко О.С. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія.-К.,1985.-С.22.

3. Ігнатенко М.А. Художнє мислення в історичному розвитку: До постановки питання//Сучасна наука про літературу.-К.,1985.-С.233.

Йточніших висловів, динаміки руху¹, доречної новизни, віри в перспективу – також є наріжними ознаками літописного стилю.

Стиль тісно пов'язаний з ідеологічними потребами та літературними пошуками ХУІ–ХУІІІ ст. /С.Єфремов, А.Шамрай, О.Білецький, Д.Лихачов/. Звідси витікає прив'язаність літописців до "монументальності та ідеальності" /Д.Наливайко/. Цивільні й козацькі літописці надають перевагу світській тематиці й проблематиці, а церковні – поєднанню конфесійних і світських, завдяки чому творилися два літописні епоси. Всі ці особливості свідчать про поєднання в літописах багатьох сучасних авторам стильових прийомів і ознак. З монументального стилю запозичуються прийоми описів державницької ідеології, воїнської героїки, простота викладу, афористичність мови; з орнаментального – описи динаміки руху, змінність тем, ідей, використання символічних образів, картин; з ренесансно-гуманістичного – зображення різностанової людини як особистості, культивування національно-визвольного руху, раціоналізму, громадянської активності, оптимізму, працелюбства, любові до краси. Ці засади увиразнили розкриття внутрішньої роздвоєності людини, суспільства, національного характеру, утвердили духівництво на позиціях активного громадянства, патріотизму, а літописців і як письменників, а не просто істориків-хроністів. Зі стилю багато творчо засвоюється поєднання світської та духовної тематики, проблематики, моралі, етики, підкреслення людських протиріч, емоційності, контрастності, поєднання протилежностей, використання білінгвізму; документальність тут не вступає в суперечність із легендарністю, об'єктивність – із суб'єктивністю, літописці не уникають провіденційності, романтизації оповідей, в результаті чого їхні твори набувають виразних рис художньої белетристики.

Класицистичний стиль простежується у прив'язаності літописців до елітарності, заполітизованості, раціоналізму, уваги до національної "античності" – княжої доби, громадянських чеснот і заслуг низових станів, лицарських ідеалів, патріотизму, до культивування людини справи і віданості національній ідеї державотворення, промонархічної орієнтації, канонізації простоти "історичного стилю" /Ф.Прокопович, П.Крайський, С.-Х.Любомирський/. У літописах, як і в інших жанрах художньої тодішньої літератури, класицистичні та барокові стилістичні і ідеологічні засади поет. Чижевський Дмитро. Історія української літератури. – С.28,29.

днуться, що створює національну самобутність пам'яток.

Від стилю просвітництва літописці запозичують повчальне спрямування творів, естетизацію фізично працюючої людини, буденних справ, культивування образу господарника, соціальних і політичних проблем, раціоналізму, індивідуалізму, просвітництва, світського прогресу, облагородженого високою духовністю, буржуазним світсглядом, та практицизму і активності.

У літописних щоденниках, в яких відтворені поїздки гетьманів І.Скоропадського та Д.Апостола до Москви, відчувається вплив стилю рококо, який виражений в картинах, де змальовується приємна розважальність еліти, залюбленість героїв оповідей і авторів у парадний блиск крас, веселощів.

Увага до кохання, домашньої побутової ідилії та розваг, культивування приватної буденної тематики, почуттєвості, замодного життя дітичів і їх демократичності, просвітницької діяльності, релігійності, станової цнотливості та байдужості до неї, любові до краси /твори П.Апостола, С.Лашкевича, І.Острозького-Лохвицького/ дозволяють говорити про прояви сентименталізму в пам'ятках кінця XVIII ст.

Культивування минулої історії, образів історичних діячів, порівняння їх з біблійними, античними героями, різнобічне розв'язання образу-символу-ідеї Україна, протиставлення героям антигероїв /Б.Хмельницькому - Я.Вишневецького, І.Мазепі - Петра 1/, утвердження козацького та чернечого станів, їх жертвовності в своїй діяльності як основних засад суспільного та культурного руху, для чого використовуються літературні засоби обґрунтування думок, висновків, їх ідеалізація - все це свідчить про постійну певну романтизацію літописних оповідань.

Епічна оповідь літописного стилю увиразнює громадянську позицію як об'єктивний чинник свідомості письменників. Просвітницькі основи сприяють поширенню побутовізму, естетичних і морально-етичних оцінювальних критеріїв, а барокові - реанімації вірувань; класицистично-просвітницький раціоналізм зумовлює естетизацію статистики як міри праці людини, серйозного ставлення до обов'язків, фактів виміру впливу на добробут людини, держави епідемії, морів, кліматичних катаклізмів, воєн. Синтез усіх стильових ознак підкреслює природну емоційну наснаженість літописних оповідань, які відтворюють найвагоміше з життя нації, стану, громади, людини.

Образна канва у літописах - поліфонічна. Її складають обра-

зи-типи найвідоміших історичних діячів: К.І. і В.-К.Острозьких, Т.Сагайдачного, Б.Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка, І.Мазепи, Д.Апостола, Іпатія Потія, Петра Могіли, Ісаїї Килинського, Іосипа Нелюбовича-Тукальського, П.Орлика, С.Палія. Образ Я.Вишневецького виражає тип національного зрадника, а А.Кисіля - тип особи, яка представляє крах ідеології сарматизму, а К.Розумовського - особи, що представляє крах ідеології хозаризму.

Образи доби становлять образи станів, явищ, речей, будівель, подій, найхарактерніших для свого часу: козака, ченця, державця, старшини, найманця, селянина, монастиря, церкви, театру, книжки, газети, млина, броварні, мануфактури, фільварка, війни, геноциду, ясиру, повстання, голоду, мору, сарани і т.ін. Збірні образи козацтва, монастиря є носіями ідей звобода духу, оборони людей, віри, держави. З образом урожай/неврожай/ пов'язані у військовій тематиці образи битв, походів, нападів та їх результатів - "козацьких хлібів", а в церковному - духовних досягнень. З образами мору, сарани асоціюються напади татарів, турків, репресивні заходи польської шляхти, московського царизму. Узагальнюючий образ праци, спрямований на задоволення життєвих потреб людини, часто супроводжується образом крові як символом втрат і натяску. Ці образи виступають своєрідними образними кліше /В.Крекотень/, які переходять з твою в твір, а в поєднанні зі "стилістичними штампами" /В.Перетц/ надають творам сталої естетичної вартості. У літописному "життєвому театрі" час виступає і метафорою, і образом, які вимірюють якості людини, тому монастирські літописці намагаються розповідати про вічне і шльинне, а світські - переважно про шльинне, для чого й виробили сарматський та хозарський міфологеми.

У розповідях про битви, перемоги, поразки, голоди, мори, напади сарани письменники використовують "шаблонні вислови", "словесні формули" /Т.Сушицький/, котрі одночасно є образами-кодами, образами-кліше. Для підкреслення естетичної вартості традиційних стильових ознак також використовуються "стереотипні форми" /Т.Сушицький/ - однакові початкові конструкції речень, епізодів, абзаців в оповіданнях про походи, облоги, напади, Божі допомоги, зміни володарів. За "стилістичним штампом" описуються явища природи, елементи пейзажу, безшльинні картини. Вони мають традиційні "шаблонні підхідки" /Т.Сушицький/ на позначення конкретного часу літописних оповідань: "вліті", "року...", "тогож року", "на Різдво"...

Найпоширенішим жанром оповіді в літописі є літописне оповідання. Коли автор розповідає про декілька подій одного року, то він вдається до стількох же сюжетних оповідань з одним або кількома головними героями. Оповідання часто поширюються введенням у їх композицію легенд, документів, переказів, чуток, молитов, притч з метов більш виразного їх олітературнення, ускладнення ролі діяди оповідачів - автора і героя, де перший веде розповідь постійно, а другий "розмовляє" вчинками, а в діалогах висловлює думки, які розкривають ідею чи проблему твору. Уникаючи полілогів, суть розмов письменники передають описово, використовуючи окремі характерні репліки, щоб не збивати динамічний ритм оповідань. Найстрокатішим за жанровими ознаками є "Діаріум" Афанасія Филиповича /А. Коршунов/.

Крайовим літописцям ХУІ-ХУІІІ ст. притаманні відмова від традиційної етикетності літописців княжої доби, нехтування офіційними титулами володарів, єрархів, уникання панегірично-некрологічного їх звеличення, хоча стосовно церковних єрархів окремі автори з-поміж духівництва все-таки надають перевагу традиційності, підкреслюючи нею окремішність української православної церкви, твореної ними самобутньої культури, прихильність до особистих покровителів та приятелів. У цьому руслі вони створюють пишні барокові титули своїх ктиторів, меценатів, окремих єрархів. А з доби Петра І примусово змушені дотримуватися громідкої царської титулатури і автори діаріумів, щоденників з Генеральної гетьманської канцелярії.

Монументальність та епічність розповіді підкреслюється використанням художнього простору і часу. Лінеарність розповіді доводить, що в житті українців на краще нічого не змінилося, хоч їх супротивники постійно змінюються. Динамізм і трагізм розповідей підкреслюється переважним описом воєн, боїв, повстань, які відбуваються на обширному національному і чужинецькому просторах, на суші й на морях, у постійних поїздках, походах героїв, що засвідчує великий запас творчої енергії народу, використовуваної погано. Літописний "часопростір" створює два антитетичні образи України та її недолі. Перший підкреслює біду держави через незгуртованість народу, а другий - кару за цей "гріх", завдяки чому Україна постає земним чистилищем для свого народу з надією на краще майбутнє та привабливим земним раєм для завойовників. Літописний хронотоп виступає метафорою історичного шляху нації, "визначає художню єдність" творів літописного жанру в їх "відно-

шенні до реальної дійсності... , включає в себе поцінувальний момент, який може бути виділений з цілого художнього хронотопу лише в абстрактному аналізі"¹. Завдяки об'єктивно-суб'єктивній небайдужості письменників до долі України, їхнім пошукам відповідей на головне питання – свободи і держави – вони зуміли через ідейно-художній аналіз минулого й сучасного життя підказувати вихід на майбутнє: через єдність нації у визвольній боротьбі з основними своїми супротивниками – московитами та поляками. "Часопростір" історичної України породжує символічні образи: військової канцелярії, маєтку, замку, монастиря, церкви, хати, мануфактури як тих оберегів, які притягують різні покоління людей до єдності. Ці локальні образи-терени вливаються в масштабніші – села, міста, краю, Запорізької Січі, а вони – в єдиний образ – України, бо всі "часово-просторові визначення в мистецтві та літературі нерідкілі один від одного й завжди емоційно-ціннісно забарвлені"². Як писав дослідник, "проникнення в істину за допомогою символу – виходить з основного бажання наблизитися до пізнання зовнішнього світу"³, а через нього – і внутрішнього світу людини, стану, нації.

Синкретичне художнє мислення⁴ літописців-просвітників, класицистів і барокістів змушує їх бути добаливими у доборі образотворчих засобів. Повага письменників до історичних постатей проявляється на підкресленні їхньої мудрості, природних здібностей, істини стосовно їх конкретного внеску в розвиток суспільства⁵. Оскільки твори пишуться в розрахунку на вічність, то автори рахуються з жанровою специфікою, серйозністю змісту, а в доборі тропів, стилістичних фігур спостерігається розумна оцадливість. Бо, як повчав Прокопович, "мова істориків не повинна бути негарною і вульгарною, тим більше треба уникати плекання її витонченості так, щоб читач уважав, що вона /історія/ народжена самою справою, а не походить від мистецтва. Адже ж всяке захоплення зменшує достовірність розповіді"⁶. Прокопович і літописці дотримувалися

2. Там самс. – С.391.

3. Розенберг А. До шукань стилів // Критика, 1928. – №4. – С.124.

4. Смирнов А.А. Литературная теория русского классицизма. – М., 1984. – С.31.

5. Білецький О.І. Літературні стилі ХУІ і ХУІІ ст. // Збір. праць: У 5 т. – К., 1966. – Т.5. – С.399.

6. Прокопович Феофан. Про риторичне мистецтво // Збір. творів: У 3 т. – К., 1979. – Т.І. – С.351.

лись повчання Діонісія Галікарнаського, що "міра корисна в усьому".

Через широку розгалуженість сюжету літописів автори використовують різні стилістичні прийоми, але, щоб уникати багатослівності, дотримуються поради Квінтіліана про необхідність зборігати порядок і зв'язок між подіями.

У доборі образотворчих засобів літописці орієнтуються на тих читачів, яким вони адресовані. Лексичний репертуар літописів відбиває процес секуляризації жанру в ХУІ-ХУІІІ ст., хоча в пам'ятках бачимо переплетіння розмовної, з церковнослов'янською мовою, розмовної з книжною українською мовою, книжної української мови з елементами російської /І.Білодід/. Літописна лексика насичена професіоналізмами автохтонного та чужомовного походжень: запозичені слова з польської, російської, латинської, грецької, німецької, татарської, турецької мов на позначення суспільних, політичних, військових, станових, побутових понять, речей, термінів. Особливо любляють варваризми військові канцеляристи.

Враховуючи ту особливість, що читач під час впрацювання літописи стає ніби співавтором, літописці уважно й прискіпливо підходять до добору образотворчих засобів. У цій ділянці творчої праці вони одночасно постають істориками-дослідниками та белетристами. Белетризація оповідань традиційно здійснюється диференційовано: більші за обсягом твори – більше белетризовані, менші – менше. Основною мірою белетризації виступає правдивість зображуваного, яка має самодостатню естетичну вартість. У доборі тропів, фігур домінує логічний контроль власних і героєвих емоцій, щоб не допустити свавілля /О.Потебня/, уникнути порушень історичної та художньої правди. Окрім цих засад, панує певна ерархічність у використанні тропів і фігур. Найвживанішими є різні види епітетів, далі – метафори, метонімії, синекдохи, порівняння, перифрази, градації, тавтології, синоніми, протиставлення, повтори, гіперболи, символи, різні види фразеологізмів.

Серед епітетів найчастіше використовуються логічні, які підкреслюють загальні властивості предметів, явищ, подій, рис характеру чи вчинків персонажів. Вони складають групи на означення воїнських справ /"товариш військовий"/, титулів /"гетьман козацький"/, господарської діяльності /"пашня цьогорічна"/, рис характеру, занять людини /"чоловік лукавий", "рицарський"/, церковних справ /"піст великий"/, природних явищ /"зілля легка"/. Художні епітети, як правило, досить змістовні та експресивні: "смерть шкаре-

дна", "серце сміле". Інколи їх розгортають у цілі словосполучення задля поглибленої характеристики явища, особи: "Україна власнопредковична отчизна наша". Улюбленими епітетами є "великий", "славний", "сильний", зг. допомогою яких літописці підкреслюють велич козацьких і церковних справ, героїв. Зміст словосполучення з цими епітетами деколи посилюється синонімічними прикладками "вельми", "барзо", "весма": "Потом весна була барзо сухая" /Львівський літопис/.

Монастирсько-церковні літописці дещо менше використовують епітети, ніж світські, вони щедріше користуються ними в описах природних явищ, церковних і господарських справ, а скупіше - воїнсько-політичних. Вони надають перевагу лаконічності і точності постійних епітетів. Художні епітети, поруч із великим пластом логічних, надають текстові пафосної експресії в описах-характеристиках подій, героїв, наслідків дій людей, природи.

За допомогою метафори літописці економно досягають художності в оповіданнях, бо її "постійно супроводжує специфічне поле зачарованості, "силові лінії" якого формують "диво" в галузі мови науки"¹, бо вона замінює деякі невизначні складні думки². За допомогою метафори автор об'єднує думки попередніх літописців, героїв оповідань і власні. Так утворюється метафоричний узагальнюючий образ події: "ділали войну под Кумейками", "дим шкаредний і смрадлиивий виходил на наших". Як епітети, так і метафори літописцями більше використовуються для змалювання внутрішніх справ, природних явищ. Крім авторських чи запозичених метафор у жанрі значний пласт становлять метафори-штампи на кшталт "стоял обоз", "а тепер идет война", "подкало несчастье", "звонув великих гвалт", за допомогою яких передається напруження військових протистоянь, політичних компромісів. Метафори-образи використовуються в картинах з великим емоційно-психологічним змістом /переважно у висновках/: "кров'ю ріки плинули" після бою козаків з поляками /Хмільницький літопис/, "турчин дань брал синами і дочерми".

На означення церковних, господарських справ і природних явищ світські й духовні літописці використовують майже одні й ті ж метафори-штампи: "земля тряслася", "пришла великая саранча", "помста Божая над нг пала", "на Бога, помсту і оборону положил"; що засвідчує т. адіційність вчення про поетику жанру, яким вони

1. Кулієв Г.Г. Метафора и научное познание.-Баку, 1987.-С.118-119.
2. Потебня О.О. Эстетика і поетика слова.-К., 1985.-С.131-132.

користувалися, та спільні ознаки світогляду.

В описі козацьких справ богослови користуються метафорами зі змістовним наповненням любові до своїх, ненависті до чужих і їх жорстокостей: "Осман кров"ю нацьковував козаків, сеєє, слонів", "голоси спрямовані на захист вітчизни", "ляхи з козаками війну подняли", "неправда людська все покрила".

Індивідуальний підхід літописця до образів, метафор розкриває особливості його стилю, спрямовані на розкриття внутрішнього світу героя. Метафора в епічному зображенні героїв привідкриває їх душу, психологічно наснажує текст.

Метонімії покликані виділяти в зображуваному найбільш характерні риси та наглядно їх відтворювати в описах битв і їх наслідків та церковних клопотів. Вони сприяють створенню образів-копів, образів-символів подій, битв, катастроф, станів, подій: "Дригипольщина", "Лажикин взят", "седе на престол". Розгорнуті метонімії утворюють образи-картини: "Україну повосвали, села вибрали", "протестацій не прийнято ніяких наших".

Біографічне спрямування літописів, практика зображувати дії станів, націй через образи їх володарів, "вождів" зумовлюють активне розкриття поетики синеκлохи, котра підкреслює лідерство, авторитет, суспільну вагомість цих образів. "Меншиков Батурин спалив і вирубал". А уникання прямих назв, заміна їх описовими, зумовлюють використання перифразу, який значно поглиблює процес белетризації оповіді: "взійським ремеслом забавлялися тіі пси" /турки/, "оборонюю рукою ушол" /відбиваючись/, "жона Дорошенка через плот гасає, в гречку скакає" /зраджує чоловікові/. Часто до перифразу звертаються у тих випадках, коли треба підкреслити незвичайний поворот у долі людини, найхарактерніші риси людських занять або зміну їх на незвичні, зате доленосні, для героїв оповідей, а також увіразнити велику силу духу, волі, ненависть, глибоке обурення. Вони є проявами емоційно-психологічного суб'єктивізму автора.

До гіперболи літописці звертаються в описах найвищої міри людської напруги в боях, результатів боїв та великого значення для їх успішного завершення особистого героїзму, мудрості полководця, природних катаклізмів /москалі піді Львовом "священников у церквах пекля"/. Гіперболи надають художній правді твору глибокої вмотивованості.

Літота використовується рідко: . описах розмірів /"Маленька ком гка"/, причин /"маленька причина"/; інколи вона виражає

народне іронічне прізвисько історичних діячів, якою підкреслюється їх політична незрілість, нерицарські методи в досяганні власної мети: "Васюта Золотаренко", ніжинський полковник, гетьман "Юрась Хмельниченко".

Порівняння в літописах увиразнюють зображуване, підкреслюють авторське ставлення до нього. Літописці часто звертаються до розгорнутих порівнянь, за допомогою яких розкривають характерні ознаки особи, події, факту. У світській тематиці порівняння політично загострені, в церковній – духовно змістовні, підкреслюють винятковість описуваного, здибування: падав "великий град, як курчячі яйця", "зірка, як мітла", "князь Роман литвою і половцями, як бидлом орав"; схвальність економічного збагачення козацької старшини: "Палій, как би удільной какою господин"; гіркоту розчарувань, яка межує зі злістю: "за Орликом пам"ять згасла, яко ізмінника клятвопреступного". У побутовому житті літописці порівняннями підкреслюють винятковість осіб, явищ, речей: Одинцов – "ось мое наше чудо". Підхід до використання порівнянь літописцями – об'єктивно-суб'єктивний.

Трапація у літописах покликає психологічно наснажувати текст відчуттями, які би будили в читача почуття протесту, ненависті до ворога, несправедливості. Автори наизують нею переважно вирази із зростаючим значенням /від нижчого до вищого/ як засобом посилення емоційності в творі: "уніат" православних "злуццля", "обдирал, нищил, внівеч оборочал, набожне сумління заборонял, прикрости і злости виражал і преслядовал" /Афанасій Філіпович/. Ними також підкреслюються жорстокості, дискредитації козацьких /українських/ супротивників, тому фігура виступає важливим ідеологічно-стилістичним засобом надавання зображуваному поцінувального характеру.

Для підвищення емоційно-психологічного наснаження змісту твору письменники використовують повтори на рівні окремих случчків, слів, словосполучень, чим привертається увага читача до їх ролі в тексті. Значно більшою популярністю користується тавтологія задля підкреслення мовленого, увиразнення емоційності та ритмічності мови. Тавтологічні вислови часто бувають фольклорного походження: "ярмо неволи", "зацное зацному, достойное достойному", "увойшол утеком"...

Для варіювання ритмом оповіді літописці доречно використовують полісиндетон та асиндетон, а для виділення дат подій – анафору. Епіфора підкреслює результати, наслідки зображуваних подій,

явищ. Дієслова минулого часу, які переважно виступають фігурою, надають повчальної доконаності описуваним подіям: "Року 1580... Того же року Замойський Веліже і Усвят взяд. Луки Великії наші взяли. Того же року Торопець спалили і Нівель взяли, потом Озерица, Порфу і Заволочье взяли. /Острозький літопис/. Поєднання в одному оповіданні тих самих анафор і епіфор зумовлює напружену динаміку розгортання подій, їх стрімку змінність і визначні за-слуги, здібності організатора.

За допомогою барокової антитези автор ділить героїв на два протилежні табори, підкреслює нею непостійність у людській свідомості, вчинках, складність взаємин між людьми, державами, володарем і масами, ідеалами та буденністю, суспільним раціоналізмом та індивідуалізмом. В одному підході письменники ширше протиставляють між собою події, факти, особи через сюжетно-композиційні прийоми: в оповіданнях про супротивників змінюється речення або його частини, за допомогою яких поглиблюється розуміння протистояння: "Тогдаж писал Хмельницькій до короля, жалуючися на гетьмана Калиновського, что преп"ятствовал дорогу сыну егю, идучему жени-тися, і скалі де что худое ділалось между ними, яко весельними людьми, просил за то опрощенія. Тогож года били королєвськіє комісари у Хмельницького, жалуясь на Гладкого, полковника Миргородського, которому Хмельницькій голову отсікти веліл, угрожаючи і микгучи ляхов" /"Короткий опис Малоросії"/. Широко практикується почергова зміна оповідань про супротивних героїв, що дозволяє авторам літописів дещо більше розповісти про них, події, в яких вони беруть участь, наснаживши текст емоціями.

Другий підхід впливає з першого. У змалюванні протиборства супротивників літописці поглиблюють свою думку окремими вагомими прикладами, які виразніше загострюють ці протистояння. Особливо користуються ними для підкреслення зазіхань сусідів на Україну, людське життя, майно: московити "готовизнов доїли-видоїли добре Малоросію", "На Сулак 10000 козаков ішло - оттуду ледво третяя доля возвратилася - вимерли" /Лизогубівський літопис/. Захарія Копистенський часто розганяє протиставлення в повчальні картини: з церковних книжок "незбожний побожности навчається, вшечетник чистоти, п"аниця тверезости, смілости боязливий, сталости ослабілий, пишний покори, лахомий щодробливости, богатий давання, убогий благодаренія і адячности, бідучий терпеливости, немилосердний "члости, округний ласковости, клянца і потвсрца правди, драпіжник й вирваное в своє власное роздават!".

Щоб підкреслити власне ставлення до зображуваного, літописці подеколи використовують оксिमорон, іронію, сарказм, самопониження, каламбур, а ширше – риторичні фігури.

Письменники-літописці досить уважні до культури мови, смислового та образного навантаження слова, дбають про стислу виразність змісту, вміло добираючи синоніми, антоніми; під впливом власних емоцій в характеристичні ворогів інколи використовують вульгаризми: турецький султан "здох" /Острозький літопис/, татари – "мерзость" /Київський літопис/.

У світських творах образотворчі та стилістичні засоби переважно уснорозмовного та фольклорного походжень, що зближує пам'ятки з усним героїчним епосом у процесі творення козацького, монастирського, церковного літописних епосів. Ці взаємини досить виразні у вживанні фразеологізмів, прислів'їв, приказок, які надають висловлюваній авторами думці афористичності, образам – художньої узагальненості, думці – поглибленості /М.Грицай, О.Мишанич/. Але, як письменники синтезу та аналітичності, ними надають стилеві й "мальовничості" /Д.Чижевський/.

Фразеологічним мовним пластом автори підкреслюють війовничість, рицарськість козацтва /"козакувати", "золота свобода"/, прокляття /"нога би їх не вийшла"/, зраду /"з руського покоління лях"/, репресії чи обмеження козацьких реєстрів /"мужикувати"/, ненависть до чужинців /"антихрист"/, підкуп /"замазати очі"/... У церковному житті підкреслюється ганебна практика випрошування в московських царів допомоги на церкву /"іти по ялмужну"/, недотримання християнської моралі духівництвом /"в духовній справі блудити"/. Особливо уважний до фразеологізмів Димитрій Тунтало, "Діаріуш" якого є своєрідною енциклопедією народної, книжної та авторської мудрості.

Прислів'я літописці використовують з повчальною метою для піднесення величі козацтва /"Стож, турці, ваша пиха наробила вам лиха"/, зображення складних і суперечливих взаємин з поляками /"Нікнди, поки світ стоїть, ляхам не треба вірити"/ та московитами /"Купила нині Москва собі лихо за свої денгі"/, а також різних непростих випадків з життя дідичів /"Отягчу руки златом, умяхчу серце мздой, хотя би он был і свят, потягнет за мюю"/. Монастирсько-церковні літописці спрямовують прислів'я на розкриття моральних взаємин між людьми, людиною й суспільством та на потребу оптимістичної віри в себе і Богу допомогу в добрих справах /"Той не дасть, хто нічого не має", "Задуми за морем, а

смерть за плечима", "Що іншому даеш, те завжди будеш у себе мати"/Димитрій Туптало/. Через зміст прислів'їв автори літописів приєднуються до аналогічних думок про справи, події, вчинки попередніх книжників, народу.

Більше уваги літописці надають приказкам, які, поряд з прислів'ями, поглиблюють морально-повчальне спрямування творів. Вони використовують приказки і для розкриття в літописах суперечливого життя людей, військових справ козацтва /"Не раз крила осмалела", "Вас в п'ясті міти будемо"/. Літописці-моралісти Афанасій Филипович, Димитрій Туптало, Іван Острозький-Лохвицький використовують їх для повчання про необхідність кожній людині удосконалювати свій духовний рівень, облагороджувати ним вчинки, позиції, дії. Приказки в їх творах набирають ознак образних експресивних повчань: "Житіє скончал і сажень землі тілу своєму только всего занял, да і то в глубині", "Посреди скорпієв живу я" /І.Острозький-Лохвицький/; "Кожному свій вік не до вподоби", "За нашими живемо навиками", "Любов все терпить і всі гріхи покриває", "Гідним – гідне!"/Димитрій Туптало/.

Фразеологізма, прислів'я, приказки сприяли белетризації літописного стилю, поглиблювали лаконічність викладу матеріалу, описів та оцінок зображуваного, подеколи ускладнювали образну структуру творів. Їх використання спрямоване на підкреслення гуманістично-патріотичного підходу авторів до героїв оповідань, просвітницької повчальності творів. Відбиваючи вікову мудрість народу, книжників, літописці самі вдаються до творення власних афоризмів, які стають набуток загальнонаціональної культури. У першу чергу це стосується Михайла Гунашевського, автора Львівського літопису, Афанасія Филиповича, Димитрія Туптала в їх діаріюшах, Івана Острозького-Лохвицького в його "Описанії житія". Їх літописний стиль засвідчує, що ці автори надавали перевагу художньому підходові до історичного літописного жанру і писали свої твори як письменники-літописці, поступово торуючи шлях до виокремлення історії в окрему галузь науки із синкретичної національної белетристики.

Бароково-класицистично-просвітницький підхід до жанру, творча праця над його белетризациєю в кожному творі – неоднакові. Кожна пам'ятка також різна за мірою використання художніх ознак. Вона відбиває історичні реакції поширеності освіти, потреби в красному письменстві та потягу до нього різних суспільних верств у свою добу. Хронологічно їх об'єднує спільне переконання, що жи-

ття кожної людини і кожного покоління варті художнього осмислення та відображення. Тому поруч із зображенням суворого й героїчного життя козацтва, церковників, їх господарських клепотів письменники створюють такі досконалі художні перлини, як легенди, описи забобонних вірувань, переконань, перекази про мори, сарану, бурі, нетипових героїв - шукачів пригод /князів Сангушка, Корецького в Острозькому літописі/, передсмертні візії державців /Замойського/, сні /Туптало/, авантюрно-пригодницькі колізії з власної діяльності /Афанасій Филипович/, побутові замальовки з життя селян, ділчів /І.Острозький-Лохвицький/, комедійні політичні "ігри" польських і московських можновладців у добу Смути, натуралістичні картини жорстокості козацтва /Ф.Филипович/, гайдамаків /автор Винницького літопису/, конфедератів /галицькі літописці/, спроби портретів власних ідеалів, друзів: князів К.І. та В.-К.Острозьких, гетьмана Б.Хмельницького, приятеля І.Острозького-Лохвицького І.Приходька, які не тільки відбивають рівень художньої естетики в жанрі їх часу, але й не втратили своєї вартості й сьогодні. Ці літературні пам'ятки, поруч із пейзажними замальовками, образною системою, тропами, стилістичними фігурами, документами, ідейно-публіцистичною, тематично-проблемною тенденційністю, складають композиційно-словесний кістяк літописного стилю, стилю історико-літературного жанру з ознаками літературної белетристики на історичну тематику, а точніше: літописного козацького та літописно-монастирського й церковного епосів.

Життєствердна спрямованість літописів зумовлює авторами ігнорування таких барокових тем, як "суєта", "пам'ятай про смерть", "життя є сном", які були невластивими динаміці та колізіям національного життя в ХУІ-ХУІІІ ст., зате різнобічно розкрили епічну тематику на суспільно-громадському, воїнському, побутовому, філософському та культурному рівнях. Письменники широко обґрунтували тезу, що краса життя полягає в його дієвості, а діяльність є красою, вираженою природою людини. Такими ж діяльними у творах постають і самі літописці як творці духовної краси нації, як її опори в жорстоких історичних випробуваннях.

Суспільні та суб'єктивні зміни впливали на зміни стилю консервативні о жанру, але без спроб руйнування, а, навпаки, удосконалення через розширення тематичних, проблемних рамок, образної системи, включення в нього набутків сучасних стилів.

Синкретизм літописів зберігся завдяки об'єднанню письменниками окремих важливих для них і жанру засад Гуманізму, Класицизму, Бароко, Просвітництва в один класицистично-бароково-просвітницький напрям, а відповідно і стиль зі своєю шкалою естетичних цінностей, згідно з якими краса, користь і самодостатність людини вимірюються комплексом її релігійних і культурних опор: людина повинна бути, на переконання літописців, особистістю, здатною аналізувати особливості довоколишнього життя в минулому і сучасному проявах, аби знайти своє місце в ньому тепер і в майбутньому, бути суспільно, соціально та національно активною, благородною особистістю. А такі завдання підвладні епічному жанрові, тому козацький та монастирсько-церковний епоси були породжені назрілими об'єктивними становими і національними потребами і зобразили їх відповідно до змінюваних філософсько-естетичних вимог тодішніх станів і нації.

Стилістика крайових світських і церковних літописів, компіляцій козацьких літописів співмірна зі стилістикою основних українських великих літописів козацької тематики, що свідчить про взаємозв'язки і взаємовпливи, поступальний розвиток жанрів, що відповідав об'єднуючим культурно-світоглядним тенденціям нації, постійно роз'єднуваної чужими державними кордонами.

Крайове світське і монастирсько-церковне літописання започатковане ще в княжу добу, але з кінця XVI ст., у зв'язку з розгортанням національно-визвольного руху, реформаторсько-контрреформаторських заходів на Україні, набуло дійсно широкого розвитку в усіх станах нації й на всьому українському етнічному обшарі.

Політематичність і поліпроблемність цих літописів, які є виразниками духовно-патріотичних і ментальних засад усіх верств нації, вимагали різноманітних стильових прийомів, що визначалися жанровими видами творів: від літописних заміток, записок на церковних книжках, родинних хронічок, рескриптів можновладців до великих фундаментальних епічних пологів. Завдяки такому всеохопному спрямуванню це літописання спрягло самобутньому розвитку літературного процесу в усіх краях і закутках України. Воно відбило різні рівні свідомості людей та традиційний потяг українця до краси і користі слова, його змісту як духовного оберету нації. Літописці прагнули активно впливати на формування громадянських і особистісних позицій краян, їх національної самосвідомості через ідеали і вчинки найавторитетніших у суспільному житті станів — козацтва та духівництва. Ці твори виступали і тлом жанру загальнонаціонального літописання і його наслідком /як козацькі компіляції XVII ст./, що підтверджує тезу про їх ідеологічно-тенденційне спрямування, постійну актуальність для нації, яка перебуває в колоніальній залежності і бореться проти неї. Тому теми розбудови держави, війська, церковно-духовного, господарського життя, відображені в багатьох поколіннях героїв творів, засвідчують, що літописці укладали їх з метою підтримки творчого процесу в народних верствах, спрямування їх зусиль на протиставлення власних потуг руїнницьким силам сусідніх держав, виховання в українців свідомих патріотичних переконань, протилежних політиці колонізації та російщення, онімічення та мадяризації, побусурманення та покатоличення. В умовах окупаційних режимів автори змушені були звертатися й до самоцензури, але через описи стану національних, церковних справ, діянь героїв і зрадників, свого побутово-господарського життя, вселяли надію на покращення та віру в свободу України.

Перебування великого набутку даної літератури за межами наукових і естетичних інтересів дослідників, письменників XIX—XX ст. зумовило вибір теми дисертації з метою аналізу цього пласту творчої спадщини, належного поцінування та сприяння їхньому від-

родженню. У результаті дослідження крайових монастирсько-церковних, світських, літописних компіляцій ХУІІІ ст. дисертант прийшов до висновку, що в національному письменстві ХУІ-ХУІІ ст. розвивався потужний пласт самобутньої класицистично-бароково-просвітницької літописної прози низового, середнього і високого стилів. Їх творцями були священники, монахи, сотники, хорунжі, єрархи, канцеляристи полкових і гетьманської Генеральної канцелярії, які в своїх творах охудожнено відобразили стану, загальнонаціональну державотворчу, церковну ідеологію, спрямовану на об'єднання нації довколо них. Опираючись на традиції та ідейне спрямування літописання з княжої доби, автори переносять основні їх державотворчі набутки у свій час, піднявши на цит ідею державності України як потребу її відбудови всім народом під проводом козацтва і духовництва. Цією ідейною спрямованістю, культивуванням старожитних національних духовних, воїнських, політичних, етнічних скарбів вони спряжили вироблення в різних станах протидії колонізаторським нівеляційним процесам, чим забезпечили досить діючу національно-духовну згуртованість на всьому обширі розселення українців. Аби закріплювати ці націо-і державотворчі досягнення, літописці звернулися до культивування раціоналістичного прагматизму свого часу, освіченості, духовної чистоти, воїнсько-рицарських чеснот як тих засад, які спроможні протистояти загарбницькій агресивності польської, московської, турецької монархії, їхнім ідеологіям. У цьому спрямуванні літописці творчо використовували теорію, досвід і практику ренесансної, класицистично-просвітницької філософії, естетики, етики як вітчизняної, так і європейської.

Монастирсько-церковне та світське крайове літописання в сукупності складають досить цікавий літературний пласт пам'яток, які охоплюють всю Україну. Вони відтворюють складну й суперечливу мозаїку політичних, релігійних, філософських, естетичних поглядів і переконань різних станів і конфесій, політичних угруповань. Але завдяки такій розмаїтості маємо нагоду об'єктивно проаналізувати причини й шляхи досягнень і втрат предків у державобудівному процесі, спрямовувати висновки в сьогоденню та майбутню епохи. Тому включення в активний науково-культурний процес творів римокатолицьких, вірменських, створених на Україні, в багатьох випадках зденационалізованими автохтонами, видається актуальним і важливим.

У цьому підході досить переконливим літературним фактом є

твори Й.Бряча, Я.Дзефовича, козацькі компіляції, які становлять значний пласт літописної белетристики. У сукупності всі аналізовані твори різнобічно доповнюють, конкретизують, увиразнюють фундаментальні козацькі літописи Самовидця, Г.Граб'янки, С.Величка, "Історію русів". Вони, поруч з яскравими ознаками класицистичної белетристики, одночасно є й пам'ятками історії мови, релігії, церков, філософії, культури, політичної, юридичної думок, власне історії. Тому потребують уваги до себе науковців усіх гуманітарних галузей.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ТАКИХ
ПУБЛІКАЦІЯХ

1. Крайове та козацьке компілятивне літописання як історико-літературне явище.-К.,1997.-160с.
2. Історія національного письменства Х-ХУШсторіч: Методичні матеріали для студентів філологічного факультету.-Переяслав-Хмельницький, 1991.-С.15,31-32,43-44.
3. До проблеми започаткування дослідження стилю барокко в українському літературознавстві//Українське барокко: Матеріали 1 конгресу Міжнародної асоціації україністів /Київ, 27 серпня-3 вересня 1990 р./.-К.,1993.-С.121-125.
4. Монастирсько-церковне літописання ХУП-ХУШ ст. як історико-літературне явище національного письменства//Літературознавство: Зб. праць III Міжнародного конгресу україністів /Харків, 26-29 серпня 1996 р./.-К.,1996.-С.260-269.
5. Монастирсько-церковне літописання ХУП-ХУШ століть: Проблематика//Розбудова держави, 1996.-№12.-С.22-25; 1997.-№1-С.33-38; №2.-С.26-30.
6. Українське крайове літописання: державницькі ідеї /дискусія// Слово і час, 1996.-№11-12.-С.62-68.
7. Образ Б.Хмельницького в крайовому літописанні ХУП-ХУШ ст. та козацьких компіляціях ХУШ ст.//Матеріали науково-практичної конференції до 400-річчя від Дня народження...Б.Хмельницького /7-8 грудня 1995 р./.-К.,1997.-С.46-51.
8. Літописний книжний епос - белетристика самобутнього національного класицизму//Слово і час, 1997.-№3
9. Деякі проблеми художнього світу монастирсько-церковних літописів ХУ1-ХУШ ст.//Актуальні проблеми сучасної філології: Філологічні студії.-Рівне, 1997.-Т.3.-С.3-20.

Корпанюк М.П. Развитие украинского областного /монастырско-церковного/ летописания XVI-XVIII веков: тематика, проблематика, стили.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01. - Украинская литература. Институт литературы им. Т.Г.Шевченко НАН Украины.

В диссертации исследуются особенности развития областного, в частности монастырско-церковного, летописания на Украине в XVI-XVIII вв., рассматривается тематика, проблематика, стили как основы беллетризации жанра. Анализируются жанровые особенности летописей, образная система, идеи, а также особенности их связей с философско-эстетическими мыслями: Гуманизма, Возрождения, Реформации, Классицизма, Барокко, Просветительства, национальным духовным и освободительным движением. Прослеживается их отражение в этих произведениях. Делается обобщающий вывод о непрерывности общенационального литературного движения на всей территории Украины, о взаимосвязях между "малыми" произведениями с общенациональными "большими" на идеологическом, тематическом, проблематическом и стилистическом уровнях, о создании в них национального летописного замысла, монастырского и церковного эпосов.

M.P. Korpanyuk. Development of the Ukrainian Regional (Monastic-Church) Chronicals of the XVI th-XVIIIth centuries: Subjects. Problems. Styles. Dissertation for doctor of Philology degree. Field of specialization 10.01.01. - Ukrainian literature. Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine.

In the dissertation the peculiarities of the development of the regional, particularly monastic-church, chronicals in Ukraine in the XVIth-XVIIIth centuries have been investigated, their subjects, problems and styles have been considered as the bases for genre development; genre feature of the chronicals, their figurative system and ideas have been analyzed as well the peculiarities of their relations both with philosophical-aesthetical conceptions of the Humanism, Renaissance, Reformation, Classicism, Baroque, Enlightenment, and with the movement for national and spiritual liberation. The reflection of these ideas in the works has been drawn the general conclusion about the continuity of the national literary movement all over the territory of Ukraine; about the intercommunication between "small" works and national "big" ones on the ideological, problematic and stylistic levels; about creating in the chronicals national analistic Cosack, monastic and church epos.

Ключові слова: Монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI-XVIII ст., тематика, проблематика, образна система, стилі.

Підписано до друку 17.03.97. Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Офсетний друк. Ум.фарбовідб. 13. Ум.друк.арк.2,79.Обл.вид.арк.3,0.
Тираж 100 прим. Замовлення № 74-І. Ціна . Вид. № 34/IV.

Видавництво ЮВЦА.

252058. Київ-58, проспект Космонавта Комарова, І.

AB 37.569